ਬਾਹਰਵਾਂ ਅਧਿਆਇ

ਭਗਤੀ - ਯੋਗਹ

12.01 ਸ਼ਲੋਕ :

ਅਰਜਨ ਉਵਾਚ *अर्जुन उवाच*

एवम् सतत (म्) युक्ता: ये, भक्ता: त्वाम् परि-उप-आसते।

ये च अपि अ-क्षरम् अ-वि-अक्तम्, तेषाम् के योग-विद्-तमा:॥

ਏਵਮ੍ ਸਤਤ (ਮ੍) ਯੁਕ੍ਤਹ ਯੇ, ਭਕ੍ਤ੍ਾਹ ਤ੍ਵਾਮ੍ ਪਰਿ ਉਪ ਆਸਤੇ।

ਯੇ ਚ ਅਪਿ ਅ ਕ੍ਸ਼੍ਰਮ੍ ਅਵਿ ਅਕ੍ਤ੍ਮ੍, ਤੇਸ਼ਾਮਮ ਕੇ ਯੋਗਵਿਦ੍ ਤਮਾਹ॥

o ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਅਰ੍ਜੁਨ ਉਵਾਚ : ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਏਵਮ੍ : ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਸਤਤ (ਮ੍) ਯੁਕ੍ਤ੍ਹ : ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਰਪੱਕ। ਯੇ : ਉਹ। ਭਕ੍ਤ੍ਾਹ : ਭਗਤ। ਤ੍ਵਾਮ੍ : ਆਪ ਦਾ। ਪਰਿਉਪ ਆਸਤੇ : ਪੂਜਾ ਉਪਾਸਨਾ। ਯੇ : ਉਹ। ਚ : ਅਤੇ। ਅਪਿ : ਭੀ। ਅਕਸ਼ਰਮ੍ : ਜੋ ਨਾਸ਼ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਅਵਿਅਕ੍ਤੁਮਮ : ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਤੇਸ਼ਾਮ੍ : ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ। ਕੇ : ਕਿਹੜਾ। ਯੋਗ-ਵਿਦ੍ਤਮਾਹਾ : ਯੋਗ ਵਿੱਚ ਨਿਪੁੰਨ।

o ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਅਰਜਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਤਤ ਯੁਕਤ (ਨਿਰੰਤਰ ਆਪ ਨਾਲ ਲੱਗੇ ਰਹਿਣ ਨਾਲ) ਜਿਹੜੇ ਭਗਤ ਆਪ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਜਿਹੜੇ ਅਵਿਯਕਤ ਅੱਖਰ ਦੀ (ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਯੋਗਵੇਤਾ ਕੌਣ ਹੈ ?

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- o ਏਵਮ੍ : ਏਥੇ ਏਵਮ੍ ਪਦ ਤੋਂ 11.55 ਸ਼ਲੋਕ ਦਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। o ਮੈਂ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਹਾਂ। ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਸਤਤ-ਯੁਕਤ ਹੈ। o ਸਰੀਰ ਦਾ, ਤੇ ਹੋਰ ਆਜੀਵਕਾ ਸੰਬੰਧੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਨਿਤ੍ਯ ਨਿਰੰਤਰ ਭਗਵਾਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜੀ ਰੱਖਣਾ ਹੀ ਸਤਤ-ਯੁਕਤਾ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਹੋ ਕੇ ਭਗਵਾਨ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਸਾਧਕ ਦਾ ਕਰਤੱਵ ਕਰਮ ਹੈ। o ਤ੍ਵਾਮ੍ ਪਰਿ ਉਪ-ਆਸਤੇ - ਏਥੇ ਤ੍ਵਾਮ੍ ਪਦ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਸਗੁਣ ਸਾਕਾਰ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਧਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਾਂ ਜੋ ਰੂਪ ਭਗਵਾਨ ਨੇ, ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਅਵਤਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਧਾਰਣ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਜਾਂ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਜੋ ਰੂਪ ਦਿਵ੍ਯ ਧਾਮ ਵਿੱਚ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਗਤ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਮਾਣਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਅਨੇਕ ਰੂਪਾਂ ਤੇ ਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। o ਪਰਿ ਉਪਆਸਤੇ - ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਪਤਨੀ ਪਤੀ ਦੀ ਅਨੇਕਾਂ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਰਾਹੀਂ, ਸਿਮਰਨ ਰਾਹੀਂ, ਯਾਦ ਕਰਕੇ, ਘਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਰਾਹੀਂ। o ਯੇ ਚ ਅਪਿ ਅਕ੍ਸ਼੍ਰਮ = ਏਥੇ ਯੇ ਪਦ ਨਿਗੁਣ ਨਿਰਾਕਾਰ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਧਕਾਂ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸਗੁਣ ਸਾਕਾਰ ਦੇ ਉਪਾਸਨਕਾਂ ਲਈ 'ਯੇ' ਪਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰਗੁਣ ਨਿਰਾਕਾਰ ਉਪਾਸਕਾਂ ਲਈ 'ਯੇ' ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੈ। o ਅਕ੍ਸ਼੍ਰਮ੍ - ਜੋ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਸੱਚਦਾ ਨੰਦ, ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ਜੋ ਕਿਸੇ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਅਵ੍ਯ੍ਕਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਏਥੇ ਅਵ੍ਯ੍ਕਤਮ੍ ਪਦ ਦੇ ਨਾਲ ਅਕ੍ਸ਼੍ਰਮ੍ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। o ਅਪਿ - ਏਥੇ ਸਾਕਾਰ ਉਪਾਸਕਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਿਰਾਕਾਰ ਉਪਾਸਕਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਕੇਵਲ ਨਿਰਾਕਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਮੰਨ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। o ਤੇਸ਼ਾਮ੍ ਕੇ ਯੋਗ ਵਿਦ੍ਤਮਾਹ - ਏਥੇ ਤੇਸ਼ਾਮ੍ ਪਦ ਸਗੁਣ ਤੇ ਨਿਰਗੁਣ ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਉਪਾਸਕਾਂ ਲਈ ਆਇਆ ਹੈ। ਏਸੇ ਅਧਿਆਇ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਵੀ 'ਤੇਸ਼ਾਮ੍' ਪਦ ਨਿਰਗੁਣ ਉਪਾਸਕਾਂ ਲਈ ਆਇਆ ਹੈ। ਜਦਕਿ ਸੱਤਵੇਂ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਗੁਣ ਉਪਾਸਕਾਂ ਲਈ ਹੈ। o ਸਾਕਾਰ ਤੇ ਨਿਰਾਕਾਰ ਉਪਾਸਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਕੌਣ ਹੈ ? ਅਰ੍ਜੁਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਜੋ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, ਉਸ 'ਤੇ ਗਹਿਰਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਅਰਜਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦਾ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਗਿਆਰਵੇਂ ਅਧਿਆਇ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭੂ ਪਿਆਰ ਦੀ ਬੇਹੱਦ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਪਰ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿੱਚ ਗੁਣ ਲੱਛਣ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਹਨ ਵੀ, ਨਹੀਂ ਵੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦੋ ਪਹਿਲੂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਪਾਸਨਾ ਲਈ ਕਿਹੜੇ ਚੰਗੇ ਹਨ ? ਏਥੇ ਇਸ ਨੁਕਤੇ ਨੂੰ ਅਰਜਨ ਵੱਲੋਂ ਉਠਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਗਤੀ ਦੇ ਕੀ ਅਰਥ ਹਨ ? ਪੂਜਾ ਉਪਾਸਨਾ ਦੀ ਕੀ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਏਸੇ ਲਈ ਜਗਿਆਸਾ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

✪ ✪ ✪

12.02 ਸ਼ਲੋਕ :

ਸ਼੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਉਵਾਚ *श्री भगवानुवाच*

मयि अ-वेश्य मन: ये माम्, नित्य (म्) युक्त: उप-आसते। श्रद्धया परया उप-इता:, ते मे युज्-त-तमा: म (न्) ता:॥

ਮਯਿ ਆ-ਵੇਸ਼੍ਯ ਮਨਹ ਯੇਮਾਮ੍, ਨਿਤ੍ਯ (ਮ੍) ਯੁਕ੍ਤ੍ਾਹ ਉਪ ਆਸਤੇ।

ਸ਼ਰ੍ਧਯਾ ਪਰਯਾ ਉਪ ਇਤਾਹ, ਤੇ ਮੇ ਯੁਜੁਤ ਤਮਾਹ ਮ (ਨ੍) ਤਾਹ॥

o ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਸ਼੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਓਵਾਚ : ਸ਼੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਬੋਲੇ। ਮਯਿ : ਮੇਰੇ 'ਤੇ। ਆਵੇਸ਼੍ਯ : ਨੀਯਤ ਕਰਨਾ। ਮਨਹ : ਮਨ। ਯੇ ਮਾਮ੍ : ਕੌਣ, ਮੈਂ। ਨਿਤ੍ਯ (ਮ੍) ਯੁਕ੍ਤ੍ਾਹ : ਹਮੇਸ਼ਾ ਪ੍ਰਪੱਕ। ਉਪਆਸਤੇ : ਪੂਜਾ ਕਰਨੀ। ਸ਼ਰ੍ਧਯਾ : ਸ਼ਰਧਾ ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ। ਪਰਯਾ : ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਲ। ਉਪਇਤਾਹ : ਭੇਟਾ ਕਰਨਾ, ਸਮੱਰਪਿਤ ਕਰਨਾ। ਤੇ : ਇਹ। ਮੇ : ਮੈਨੂੰ। ਯੁਜੁਤਤਮਾਹ : ਯੋਗ ਵਿੱਚ ਪੂਰਣ ਅਭਿਆਸ ਕਰਤਾ। ਮ (ਨ੍) ਤਾਹ : ਮੇਰੀ ਰਾਏ ਵਿੱਚ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਸ਼੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਬੋਲੇ, 'ਜਿਸ ਨੇ ਭੀ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਇਕਾਗਰ ਕਰਕੇ ਨਿਰੰਤਰ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਰਹਿ ਕੇ ਪਰਮ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਹੋ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਅਥਵਾ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਯੋਗੀ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਮੈਂ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਮਯਿ ਆ ਵੇ਼ਸ਼ਯ ਮਨਹ ਯੇ ਮਾਮ੍, ਨਿਤ੍ਯ (ਮ੍) ਯੁਕ੍ਤ੍ਾਹ ਉਪਆਸਤੇ – ਮਨ ਉਥੇ ਹੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਪ੍ਰੇਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚਿੰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਨਿਤ੍ਯ (ਮ) ਯੁਕ੍ਤ੍ਾਹ = ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਸਾਧਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਭਗਵਾਨ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਵੀ ਮੇਰੇ ਹਨ – ਤੇ ਮੈਂ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਹਾਂ।' ਇਹੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦਾ ਭਗਵਾਨ ਵਿੱਚ ਲੱਗਣਾ ਹੈ। ਖ਼ੁਦ ਆਪ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ ਉਦੇਸ਼ ਭਗਵਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਣ 'ਤੇ ਭੀ, ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਵਿੱਚ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਦਾ ਭਗਵਾਨ ਨਾਲ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਭਗਵਾਨ ਨਾਲ ਲੱਗਣਾ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਭਗਵਾਨ ਨਾਲ ਤਾਂ ਹੀ ਲੱਗੇਗੀ, ਜੇਕਰ ਆਪਦਾ ਆਪ ਖ਼ੁਦ ਭਗਵਾਨ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਵੇ। ਸੰਸਾਰ ਤਿਆਗ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ੦ ਸ਼੍ਰਧਯਾ ਪਰਯਾ ਉਪ ਇਤਾਹ ; ਤੇ ਮੇ ਯੁਜ੍ਤ ਤਮਾਹ ਮ (ਨ੍) ਤਾਹ – ਸਾਧਕ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਉਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਵਧੀਆ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਰਧਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਅਰਥਾਤ ਬੁੱਧੀ ਲੱਗਣ 'ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਰਾਹੀਂ ਨੀਯਤ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁਭਾਵਿਕ ਜੀਵਨ ਲੰਘਾਏਗਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤ ਤੋਂ ਕਦੇ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹਟੇਗਾ। ੦ ਜਿੱਥੇ ਪ੍ਰੇਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਮਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਸ਼ਰਧਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਬੁੱਧੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੰਗਤ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਆਗਿਆਪਾਲਨ ਦੀ ਮੁਖ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਏਥੇ 'ਤੇ ਮੇ ਯੁਜ੍ਤਤਮਾ ਮਤਾਹ, ਬਹੁ–ਵਚਨ ਪਦ ਵਿੱਚ ਜੋ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਉਹੋ ਗੱਲ 6.47 ਸ਼ਲੋਕ ਸ, ਮ, ਯੁਜਤਤਮੋ ਮਤਹ ਇੱਕ ਵਚਨ ਪਦ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਹੀ ਗਈ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਪ੍ਰਭੂ ਆਪਣੇ ਭੌਤਿਕ ਸਰੀਰ ਲਈ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਸਰੂਪ ਦੇ ਮਾਲਕ ਵੀ ਹਨ। ਆਪ ਪਰਮ ਈਸ਼ਵਰ, ਸਗੁਣਾ ਬ੍ਰਹਮ ਹਨ। ਆਪ ਸਰਬ ਵਿਆਪਕ ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦੇ ਵਿਆਪਕ ਲੋਕਾਂ ਉੱਪਰ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਯੋਗੀਆਂ, ਜੋ ਸਰਵ–ਵਿਆਪੀ ਹਨ ਦੇ ਵੀ ਮਾਲਕ ਹਨ। ਆਪ ਦੇ ਉਪਾਸਕ ਉਹ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁੱਝ ਆਪ ਦੀ ਪੂਜਾ ਲਈ ਭੇਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਝੰਝਟ ਨਹੀਂ, ਮੋਹ ਨਹੀਂ, ਦੂਈ–ਦ੍ਵੈਸ਼ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਹੀ ਕਠੋਰਤਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਬਾਰੇ ਜ਼ਰਾ ਸੋਚੋ। ਆਪ ਐਨੇ ਦਿਆਲੂ ਹਨ, ਕਿ ਦਿਨ ਰਾਤ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਈ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਦਾ ਪ੍ਰਭੂ ਸੇਵਾ ਲਈ ਆਪਣਾ ਆਪ ਸਮੱਰਪਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਏਸੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਯੋਗੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, "ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਰੂਪ ਰਹਿਤ ਮੰਨ ਕੇ ਕਰੀਏ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਜੋ ਕੁੱਝ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹੋ ਹੀ ਠੀਕ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਫਜ਼ੂਲ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਉਪਾਸਨਾ ਲਈ ਇੱਕ ਵਿਧੀ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ ਹੋ ਕੇ ਚੱਲਦੇ ਹੋ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੇ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਮਾਰਗ ਹਨ, ਸਾਰੇ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਹਨ।' ਕੀ ਉਹ ਯੋਗੀ ਨਹੀਂ ਹਨ ? ਜਿਹੜੇ ਨਿਰਲੇਪ ਨਿਰੋਲ ਯਥਾਰਥ ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ–ਰਹਿਤ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ? ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਅਗਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

12.03 ਸ਼ਲੋਕ :

ये तु अ–क्षरम् अ–निर्–देश्यम्, अ–वि–अक्तम् परि–उप–आसते। सर्वत्र–गम् अ–चिन्त्यम् च, कूट–स्थम् अ–चलम् ध्रुवम्॥

ਯੇ ਤੁ ਅਕ੍ਸ਼੍ਰਮ੍ ਅਨਿਰ੍ ਦੇਸ਼ਯਮ੍, ਅਵਿ ਅਕ੍ਤ੍ਮ੍ ਪਰਿ ਉਪ ਆਸਤੇ।
ਸਰ੍ਵਤਰ੍ ਗਮ੍ ਅਚਿੰਤ੍ਯਮ੍ ਚ, ਕੂਟ ਸ੍ਥਮ੍ ਅਚਲਮ੍ ਧ੍ਰੁਵਮ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਯੇ : ਕੌਣ। ਤੁ : ਸੱਚਮੁੱਚ। ਅਕ੍ਸ਼੍ਰਮ੍ : ਜੋ ਨਾਸ਼ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਅਨਿਰ੍ਦੇਸ਼ਯਮ੍ : ਜਿਸ ਦਾ ਵਰਨਣ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਅਵਿ ਅਕ੍ਤ੍ਮ੍ : ਜੋ ਪ੍ਰਗਟ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਪਰਿਉਪਆਸਤੇ : ਪੂਜਾ ਉਪਾਸਨਾ। ਸਰ੍ਵਤਰ ਗਮ੍ : ਜੋ ਹਰ ਥਾਂ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਵੇ। ਅਚਿੰਤ੍ਯਮ੍ : ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਵੀ ਨਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਚ : ਅਤੇ। ਕੂਟ ਸ੍ਥਮ੍ : ਜੋ ਬਦਲਿਆ ਨਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਅਚਲਮ੍ : ਗਤੀਹੀਣ। ਧ੍ਰੁਵਮ੍ : ਸਦੀਵੀ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਪਰੰਤੂ ਜਿਹੜੇ ਅਨਾਸ਼ਵਾਣ, ਵਰਨਣ ਰਹਿਤ, ਪ੍ਰਗਟ ਰਹਿਤ, ਹਰ ਥਾਂ ਹਾਜ਼ਰ, ਅਨੁਭਵ ਰਹਿਤ, ਅਬਦਲ, ਗਤੀਹੀਣ ਤੇ ਸਦੀਵੀ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਯੇ ਤੁ ਅਕ੍ਸ਼੍ਰਮ੍ ਅ–ਨਿਰ੍ ਦੇਸ਼ਯਮ੍ = ੦ ਤੁ : ਏਥੇ ਤੁ ਪਦ ਸਾਕਾਰ ਉਪਾਸਕਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਾਕਾਰ ਉਪਾਸਕਾਂ ਦੀ ਭਿੰਨਤਾ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਆਇਆ ਹੈ। ੦ ਅਕ੍ਸ਼੍ਰਮ੍ = ਜੋ ਕਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜੋ ਕਦੇ ਖੁਰਦਾ ਨਹੀਂ। ਸੱਚਦਾ ਨੰਦ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ੦ ਆਨੇਰੁਦੇਸ਼ਮ = ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਬਾਣੀ ਆਦਿ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਨਿਰਦੇਸ਼ (ਸੰਕੇਤ) ਉਸ ਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਜਾਤੀ ਗੁਣ ਕਿਰਿਆ ਤੇ ਸੰਬੰਧ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਵੇ। ਜੋ ਪਰਿਪੂਰਣ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਜੜ੍ਹ ਭਾਸ਼ਾ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ੦ ਅਵਿ ਅਕ੍ਤ੍ਮ੍ – ਜੋ ਵਿਅਕਤ ਨਾ ਹੋ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਰੂਪ ਜਾਂ ਆਕਾਰ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਅਵਿਅਕ੍ਤ੍ਮ੍ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਪਰਿਉਪਆਸਤੇ = ਇਹ ਪਦ ਨਿਰਗੁਣ ਉਪਾਸਕਾਂ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਦਾ ਸੂਚਿਕ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਸਹਿਤ ਸੰਪੂਰਣ ਪਦਾਰਥਾਂ ਅਤੇ ਕਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਸ਼ਨਾ ਤੇ ਅਹੰਮ ਭਾਵ ਦਾ ਅਭਾਵ ਤੇ ਭਾਵ ਰੂਪ ਸੱਚਦਾ ਨੰਦ ਧਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਅਭਿੰਨ ਭਾਵ ਤੋਂ ਨਿਤ੍ਯ ਨਿਰੰਤਰ ਦ੍ਰਿੜ ਸਥਿਤ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਨੂੰ ਲਕਸ਼ ਰੱਖ ਕੇ ਜੋ ਉਪਾਸਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਸਰ੍ਵਤ੍ਰਗਮ – ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਵਸਤੂ ਵਿਅਕਤੀ ਪਰਿਪੂਰਣ ਹੋਣ ਨਾਲ ਬ੍ਰਹਮ 'ਸਰ੍ਵਤ੍ਰਗਮ੍' ਹੈ, ਸਰਵ ਵਿਆਪੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਸੀਮਿਤ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੋਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਅਚਿੰਤ੍ਯਮ੍ – ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਅਚਿੰਤ੍ਯਮ੍ ਪਦ ਨਿਰਗੁਣ ਨਿਰਾਕਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਕਾਰਜ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕਦਾ। ਫਿਰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਅਤੀਤ (ਦੂਰ) ਪਰਮਾਤਮਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਕਿਵੇਂ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਬਿਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਵਰਨਣ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ੦ ਕੂਟ ਸ੍ਥਮ੍ – ਇਹ ਪਦ ਨਿਰਵਿਕਾਰ ਸਦਾ, ਇਕ ਰਸ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸੱਚਦਾ ਨੰਦ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ

ਵਸਤੂ ਵਿਅਕਤੀ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਉਹ ਤੱਤਵ ਸਦਾ ਨਿਰ ਵਿਕਾਰ ਤੇ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਦੇ ਭੋਰਾ ਵੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕੁਟਸ੍ਥਮ ਹੈ। ਕੂਟ (ਆਹਰਨ) ਉੱਪਰ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਅਸਤ੍ਰ ਉਜਾਰ ਆਦਿ ਪਦਾਰਥ ਘੜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪਦਾਰਥ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਹੋਣ ’ਤੇ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਦਾ ਇੱਕੋ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਅਚਲਮ੍ = ਇਹ ਪਦ ਆਉਣ ਜਾਣ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹਿਤ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਚਲ ਹੈ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਅਚੱਲ ਹੈ। ੦ ਧਰੁਵਮ੍ - ਜਿਸ ਦੀ ਸੱਤਾ ਨਿਸ਼ੱਚਤ ਹੈ, ਨਿਤ੍ਯ ਹੈ, ਉਹ ਧ੍ਰਵ ਹੈ। ਸਚਦਾ ਨੰਦ ਬ੍ਰਹਮ-ਸੱਤਾ ਰੂਪ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਦਮਾਨ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਧ੍ਰਵਮ੍ ਹੈ। ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਅੱਠਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਧ੍ਰਵਮ੍ ਹੈ। ਜੋ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਤੱਤਵ ਸੱਤਾ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

12.04 ਸ਼ਲੋਕ :

सम्-नि-यम्-य इन्द्रिय-ग्रामम्, सर्वत्र सम-बुद्धय: । ते प्र-आप्-नुवन्ति माम् एव, सर्व-भूत-हिते र (म्) ता: ॥

ਸਮ੍ਨਿ ਯਮ੍ਯ ਇੰਦ੍ਰਯ ਗ੍ਰਾਮਮ੍, ਸਰ੍ਵਤ੍ਰ ਸਮ੍ ਬੁੱਧਯਹ।
ਤੇ ਪ੍ਰਆਪ੍ ਨੁਵਤਿੰ ਮਾਮ੍ ਏਵ, ਸਰ੍ਵ ਭੂਤ ਹਿਤੇ ਰ (ਮ੍) ਤਾਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਸਮ੍ਨਿਯਮ੍ਯ : ਨਿਯੰਤਰਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ। ਇੰਦ੍ਰਯ ਗ੍ਰਾਮਮ੍ : ਸਾਰੀਆਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ। ਸਰ੍ਵਤ੍ਰ = ਹੋਰ ਥਾਂ ’ਤੇ। ਸਮ ਬੁੱਧਯਹ : ਬਰਾਬਰ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ। ਤੇ : ਉਹ। ਪ੍ਰਆਪ੍ਨਵੰਤਿ : ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਾਮ੍ : ਮੈਨੂੰ। ਏਵ : ਸਿਰਫ਼। ਸਰ੍ਵ ਭੂਤ ਹਿਤੇ : ਜੀਵ ਭਲਾਈ ਲਈ। ਰਮ੍ਤਾਹ : ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਵਾਲੇ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਸਾਰੀਆਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਉੱਪਰ ਕਾਬੂ ਪਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ ਹਰ ਥਾਂ, ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਭਲੇ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ, ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਉਹ ਸਾਰੇ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਸਮਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਸਮ੍ਨਿਸਮ੍ਯ ਇੰਦ੍ਰਯ ਗ੍ਰਾਮਮ੍ = ਸਮ੍ ਤੇਨਿ - ਦੋ ਉਪਸਰਗਾਂ ਤੋਂ ਸਮ੍ਨਿਯਮ੍ ਪਦ ਦੇ ਕੇ ਭਗਵਾਨ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਕਰੋ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਜਾਣ। ਜੇ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਤਾਂ ਨਿਰਗੁਣ ਤੱਤਵ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਵਿੱਚ ਕਠਿਨਾਈ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਗੁਣ ਉਪਾਸਨਾ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਧਿਆਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਸਗੁਣ ਭਗਵਾਨ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਭਗਵਾਨ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਸਗੁਣ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਗੁਣ ਉਪਾਸਨਾ ਵਿੱਚ, ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਐਨੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿੰਨੀ ਨਿਰਗੁਣ ਉਪਾਸਨਾ ਵਿੱਚ। ਨਿਰਗੁਣ ਉਪਾਸਨਾ ਵਿੱਚ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਕੋਈ ਆਧਾਰ ਨਾ ਰਹਿਣ ਨਾਲ, ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਿਅੰਤਰਣ ਹੋਏ ਬਿਨਾਂ ਆਸਿਤਾ ਰਹਿਣ ’ਤੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮਨ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਹੋਣ ’ਤੇ ਪਤਨ ਹੋਣ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਸੰਭਾਵਨਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇੰਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਬਾਹਰ ਤੋਂ ਹੀ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਅੰਤਹਕਰਣ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇੰਜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਗੀਤਾ ਵਿੱਚ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ’ਤੇ ਜਿੰਨੀ ਨਿਰਗੁਣ ਉਪਾਸਨਾ ਅਥਵਾ ਕਰਮ ਯੋਗ ਵਿੱਚ ਆਈ ਹੈ, ਉੱਨੀ ਸਗੁਣ ਉਪਾਸਨਾ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ। ੦ ਸਰ੍ਵਤ੍ਰ ਸਮ ਬੁੱਧਯਹ - ਇਸ ਪਦ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰਗੁਣ ਨਿਰਾਕਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਉਪਾਸਕਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸੰਪੂਰਣ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਤੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਿਪੂਰਣ ਪਰਮਾਤਮਾ ’ਤੇ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ ਵਿਖਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਮ ਹੈ (ਗੀਤਾ 5.19) ਏਥੇ ਭਗਵਾਨ ਗਿਆਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਾਲੇ ਉਪਾਸਕਾਂ ਲਈ ਇਸ ਪਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗਿਆਨ ਮਾਰਗੀਆਂ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਏਕਾਂਤ ਰਹਿ ਕੇ ਤੱਤਵ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਕਰਨਾ ਹੀ ਇੱਕ ਮਾਤਰ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਮ੍ ਬੁੱਧਯਹ ਪਦ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਤੋਂ ਵਿਵਹਾਰਕ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਦੇਖਣਾ ਵਿਖਮ ਬੁੱਧੀ ਹੈ। ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦੇਖਣ ਨਾਲ ਹੀ ਸਮ ਬੁੱਧੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਏਕਾਂਤ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਪਰਮਾਤਮ ਤੱਤਵ ਦੇ ਅਤਿਰਿਕਤ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਅਰਥਾਤ ਸਰੀਰ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸੱਤਾ ਦਾ ਅਭਾਵ ਹੋਣ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਧਨ ਕਰਨ ਲਈ ਏਕਾਂਤ ਹੀ ਉਪਯੋਗੀ ਹੈ। ਪਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਏਕਾਂਤ ਸੇਵੀ ਸਾਧਕ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਵਿਵਹਾਰਕ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਭੁੱਲ ਹੋਣਾ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾਪਨ ਨਾ ਹੋਣਾ ਹੀ ਅਸਲ ਏਕਾਂਤ ਹੈ। ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸਲ ਏਕਾਂਤ ਨੂੰ ਲਕਸ਼ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ, ਸਰੀਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਤੋਂ ਅਹੰਤਾ ਮਮਤਾ ਹਟਾ ਕੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਿਪੂਰਣ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿੱਚ ਅਭਿੰਨ ਭਾਵ ਤੋਂ ਸਥਿਤ ਰਹੇ। ਅਜਿਹੇ ਸਾਧਕ ਹੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਮਬੁੱਧ ਹਨ। ੦ ਗੀਤਾ ਵਿੱਚ ਸਮ੍ਬੁੱਧਯਹ ਦਾ ਅਰਥ - ਸਮਦਰ੍ਸ਼ਨ ਹੈ। ਗੀਤਾ ਦੇ 5.18 ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆ ਵਿਨਯ ਯੁਕਤ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਗਊ ਹਾਥੀ ਕੁੱਤਾ ਤੇ ਚੰਡਾਲ ਪੰਜ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਮਤਾ ਰੱਖਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਏਥੇ ਵੀ ਸਮਦਰਸ਼ਨ ਪਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰਿਆਂ ਪ੍ਰਤਿ ਵਿਵਹਾਰ ਕਦੇ ਵੀ ਇੱਕ ਸਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਵਿਵਹਾਰ ਇੱਕ ਸਮਾਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਵਿਵਹਾਰ ਵਿੱਚ ਮਿੱਤਰਤਾ ਹੋਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਵਿਵਹਾਰ ਵਿੱਚ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਸ਼ਕਲਾਂ ਤੇ ਉਪਯੋਗਿਤਾ ’ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਿਪੂਰਣ ਪਰਮਾਤਮਾ ਉੱਪਰ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਬਣਵਾਕੇ ਅਸਲ ਤੱਤਵ (ਸੋਨੇ) ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਸਾਧਕ ਦੀ ਤੱਤਵ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਸੰਪੂਰਣ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਧਕ ਵਿੱਚ ਆਂਤਰਿਕ ਸਮਤਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਏਥੇ ਸਮਬੁਧਯਹ ਪਦ ਵਿੱਚ ਆਂਤਰਿਕ ਸਮਤਾ ਦੇ ਵੱਲ ਲਕਸ਼ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ੦ ਤੇ ਪ੍ਰਾ ਆਪ੍ ਨੁਵਤਿੰ ਮਾਮ੍ ਏਵ - ਨਿਰਗੁਣ ਦੇ ਉਪਾਸਕ ਕਿਧਰੇ ਇਹ ਸਮਝ ਲੈਣ ਕਿ ਨਿਰਗੁਣ ਤੱਤਵ ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਹੈ ਤੇ ਸਗੁਣ ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਭਿੰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ (9.04 ਤੇ 14.27) ਸਗੁਣ ਤੇ ਨਿਰਗੁਣ ਦੋਵੇਂ ਮੇਰੇ ਹੀ ਰੂਪ ਹਨ। 12.03, 12.04 ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ। 1. ਨਿਰਗੁਣ ਤੱਤਵ ਦਾ ਸਰੂਪ ਕੀ ਹੈ 2. ਸਾਧਕ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਕੀ ਹੈ ? 3 ਉਪਾਸਨਾ ਦਾ ਸਰੂਪ ਕੀ ਹੈ ? 4. ਸਾਧਕ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ? ਸਮਬੁੱਧੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਸਾਮਾਨ-ਹਿੱਤ ਦੀ ਰਤਿ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਵ ਭੂਤਹਿਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ੦ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਨਿਰਗੁਣ ਤੱਤਵ ਲਈ ਅੱਠ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਜ ਨਿਖੇਧਾਤਮਕ (ਅਕਸ਼ਰਮ੍ ਅਨਿ ਨਿਰਦੇਸ਼੍ਯਮ੍, ਅਵ੍ਯਕ੍ਤ੍ਮਮ, ਅਚਿਨ੍ਤ੍ਯਮ੍ ਤੇ ਅਚਲਮ੍) ਤੇ ਤਿੰਨ ਵਿਧ੍ਯਾਤਮਕ (ਸਰ੍ਵਤ੍ਰਗਮ੍ ਕੂਟਸ੍ਥਮ੍, ਤੇ ਧ੍ਰਵਮ੍) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹਨ। ੦ ਸਭ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਵਸਤੂ ਤੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਰਿਪੂਰਣ ਤੱਤਵ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰੱਖਣ ਨਾਲ ਨਿਰਗੁਣ ਉਪਾਸਕਾਂ ਦੀ ਸਰਵਤ੍ਰ ਸਮਬੁੱਧੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਸਰੀਰ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਤੇ ਭੋਗ ਭੋਗਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਕਾਰਨ ਭੋਗ ਭੋਗੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਨਿਰਗੁਣ ਉਪਾਸਕ

ਲਈ ਇੱਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵਸਤੂ ਸੁਤੰਤਰ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਵਿੱਚ ਭੋਗਾਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ੦ ਸਾਧਕ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਨਿਰਗੁਣ ਤੱਤਵ ਵੱਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰੱਖਣਾ ਹੀ ਉਪਾਸਨਾ ਹੈ। ੦ ਭਗਵਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਜੋ ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਮੈਂ ਹੀ ਹਾਂ। ਅਰਥਾਤ ਸਗੁਣ ਤੇ ਨਿਰਗੁਣ ਇੱਕੋ ਤੱਤਵ ਹਨ।

ਵਿਆਖਿਆ :- (12.03 ਅਤੇ 12.04) ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਅਸੀਮਤ ਹੈ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਚੇਤਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤਾਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਜੋ ਚਰਿੱਤਰ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਤੇ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ। ਅਕਸ਼੍ਰਮ ਦੇ ਅਰਥ, ਜੋ ਨਾਸ਼ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਰੂਪ ਦਾ ਜਗਤ ਕਦੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਦੇ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਪਵਿੱਤਰ ਚੇਤਨਾ ਸਦੀਵੀ ਹੈ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੈ, ਸਥਾਈ ਹੈ। ਅਨਿਰਦੇਸ਼ਯਮ੍ - ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਰਨਣ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸਨੂੰ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤੁਲਨਾਤਮਿਕ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਇਸ ਵਰਗਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਵਿਅਕ੍ਤਮ੍ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ : ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਉਹ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਡੀਆਂ ਗਿਆਨ ਜਾਂ ਕਰਮ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਬੋਧ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਪਰੰਤੂ ਕਿਸੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਇੰਦਰੀ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧ-ਚੇਤਨਾ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਰਹਿਤ ਹੈ। ਸਰ੍ਵਤ੍ਰਗਮ੍ = ਜੋ ਹਰ ਥਾਂ 'ਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਵੇ। ਇੱਕ ਬਰਫ਼ ਦਾ ਵੱਡਾ ਟੁਕੜਾ, ਜੋ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਦੱਬਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਨੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਉਥੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਉਹ ਪ੍ਰਤੱਖ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂ ਕਿਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਵੀ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ ? ਨਹੀਂ, ਇਹ ਛੁਪਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਇਹ ਤਾਂ ਹਰ ਥਾਂ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੈ। ਖਲਾਅ ਅੰਦਰ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਅਭਾਵ ਹੈ। ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਪਹਾੜ ਜੋ ਸੁਪਨੇ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਈ ਦੇਵੇ, ਸੁਪਨ-ਅਵੱਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਖਲਾਅ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸੁਪਨੇ ਦਾ ਖਲਾਅ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਖਲਾਅ ਬ੍ਰਹਮ ਅੰਦਰ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਹਰ ਥਾਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ। ਅਚਿੰਤਯਮੁ ਦੇ ਅਰਥ, ਜਿਸ ਸੰਬੰਧੀ ਸੋਚਿਆ ਵੀ ਨਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਮਨ, ਚੰਗਾ ਮਾੜਾ, ਖੁਸ਼ੀ, ਗ਼ਮੀ ਸੰਬੰਧੀ ਸੋਚਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਬ੍ਰਹਮ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਨਾ ਮਨ ਇੰਜ ਸੋਚਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਚੇਤਨਾ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਤੱਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੀ। ਕੂਟਸਥਮੁ ਦੇ ਅਰਥ ਪਰਿਵਰਤਨਹੀਣ ਅਬਦਲ ਦੇ ਹਨ। ਕੂਟ ਸ਼ਬਦ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਜਾਚੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਦੁਖਦਾਇਕ ਤੇ ਅਸਥਾਈ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰਿਵਰਤਤ ਹੋਂਦ ਦਾ ਪੱਕਾ ਆਧਾਰ, ਕੂਟਸਥਾ ਹੈ ਜੋ ਨਾ ਪਰਿਵਰਤਤ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ਅਚਲਮ੍ ਦੇ ਅਰਥ ਗਤੀਹੀਣ ਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਚਲ ਰਹੇ ਬੱਦਲ ਹਵਾ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਉਪਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਧਰ ਨੂੰ ਹਵਾ ਦਾ ਰੁਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਧਰ ਚੱਲਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਤੀ ਵਾਲੀ ਚਾਲ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਹੈ। ਧ੍ਰਵਮ੍ ਦੇ ਅਰਥ ਸਦੀਵਤਾ ਤੋਂ ਹਨ। ਆਕਾਸ਼ ਹਵਾ ਦੀ ਪਿਸ਼ਟ-ਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬੱਦਲ ਤਾਂ ਖੜੋਤ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਹਵਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਚੱਲਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਜਦੋਂ ਪਰਲੋ (ਪਰਲਯ) ਦੇ ਸਮੇਂ ਆਕਾਸ਼ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਗਤੀਹੀਣ ਅਵੱਸਥਾ ਤੋਂ ਇਹ ਵਿਸਰਜਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਉੱਪਰ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਉਹ ਸਦੀਵ ਹੈ। ਸਾਧਕ - ਜੋ ਰੂਪ ਰਹਿਤ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਪੂਜਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਉੱਪਰ ਪੂਰਣ ਅਧਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਚੰਗੇ ਮੰਦੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਦੌੜਦਾ। ਦੋਵਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਸਾਧਕ ਇੱਕ ਮੁਰਦਾ ਲਾਸ਼ ਬਣ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਦੁੱਖ ਸੁੱਖ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਸਾਧਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ (ਬਰਾਬਰ) ਸਮਬੁੱਧੀਵਾਨ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਭੌਤਿਕ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪੱਧਰ ਉੱਪਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਕ੍ਰਿਆਵਾਦੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦਾ। ਇੰਜ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸਰਬ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਲਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਦੈਵੀ ਸਰੂਪ ਵਾਲੀ। ਇੰਜ ਸਾਧਕ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

12.05 ਸ਼ਲੋਕ :

कलेश: अधिक-तर: तेषाम्, अ-वि-अक्त-आ-सक्त-चेतसाम्।
अ-वि-अक्ता: हि गति: दु:खम्, देह-वद्भि: अव-आप्-य-ते॥

ਕਲ੍ਰੇਸ਼ਹ ਅਧਿਕਤਰਹ ਤੇਸ਼ਾਮ੍, ਅਵਿਅਕ੍ਤ੍ ਆਸਕ੍ਤ੍ ਚੇਤਸਾਮ੍।
ਅਵਿਅਕ੍ਤ੍ਾਹ ਹਿਗਤਿਹ ਦੁਖਮ੍, ਦੇਹ ਵ੍ਦਿਹ ਭੀਰ ਅਵਆਪ੍ਯਤੇ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਕਲ੍ਰੇਸ਼ਹ : ਦੁੱਖ। ਅਧਿਕਤਰਹ : ਵਧੇਰੇ। ਤੇਸ਼ਾਮ੍ : ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ। ਅਵਿਅਕ੍ਤ੍ ਆਸਕ੍ਤ੍ ਚੇਤਸਾਮ੍ : ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਅਵਿਅਕ੍ਤ੍ਾਹ : ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਨਾਲ। ਹਿਗਤਿਹ : ਲਈ, ਗੋਲ, ਮੰਤਵ। ਦੁਖਮ੍ : ਦੁੱਖ। ਦੇਹ ਵਦਿ ਭੀਰ : ਸਰੀਰ ਲਈ। ਅਵਆਪ੍ਯਤੇ : ਪੁੱਜ ਗਏ।

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਧਨਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਤਕਲੀਫ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਿਰਗੁਣੀਆਂ ਨੂੰ ਮੰਤਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਸੁਗੁਣੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਕਲ੍ਰੇਸ਼ਹ ਅਧਿਕ ਤਰਹ ਤੇਸ਼ਾਮ੍ - ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਕਾਂ ਦਾ ਚਿੱਤ ਨਿਰਗੁਣ ਤੱਤਵ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ, ਅਜਿਹੇ ਨਿਰਗੁਣ ਉਪਾਸਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇਹ ਅਭਿਮਾਨ ਕਾਰਨ, ਆਪਣੀ ਸਾਧਨਾ ਵਿੱਚ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਸ਼ਟ ਤੇ ਕਠਿਨਾਈ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਇਸ ਪਦ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਧਨਾ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਅਵੱਸਥਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੰਤਿਮ ਅਵੱਸਥਾ ਤੱਕ ਸਾਰੇ ਨਿਰਗੁਣ ਉਪਾਸਕਾਂ ਨੂੰ ਸਗੁਣ ਉਪਾਸਕਾਂ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਅਵਿ ਅਕ੍ਤ੍ ਆਸਕ੍ਤ੍ ਚੇਤਸਾਮ੍ - ਪਦ ਵਿੱਚ ਅਵਿਅਕਤ੍ ਦਾ ਅਰਥ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਨਿਰਗੁਣ ਨਿਰਾਕਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ਏਥੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਅਵ੍ਅਕਤ ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ੦ ਦੇਹ ਵ੍ਧਿਹ - ਅਵਆਪ੍ਯਤੇ - ਦੇਹੀ ਦੇ ਹਭ੍ਤ੍ ਆਦਿ ਪਦਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਸਾਧਾਰਣ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੇਹਧਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਜੀਵ ਤੇ ਆਤਮਾ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਏਥੇ ਦੇਹ ਵ੍ਧਿਹ ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਦੇਹ - ਅਭਿਮਾਨ ਮਨੁੱਖ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਨਿਰਗੁਣ ਉਪਾਸਕ ਲਈ ਏਸੇ ਸ਼ਲੋਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਅਵਿਅਕ੍ਤ੍ ਆਸਕ੍ਤ੍ ਚੇਤ ਸਾਮ੍ ਪਦ ਆਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰਗੁਣ ਉਪਾਸਨਾ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਤਾਂ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚਿੱਤ ਦੇਹ ਅਭਿਮਾਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨਿਰਗੁਣ ਤੱਤਵ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਸਾਧਨਾ ਵਿੱਚ ਕਲੇਸ਼ ਦਾ ਕਾਰਨ ਦੇਹ-ਅਭਿਮਾਨ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਪ੍ਰਭੂ, ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਮੰਤਵ ਇੱਕੋ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸਾਧਕ ਹੈ ਤੇ ਸਰੀਰ ਚੇਤਨਾ ਵਿੱਚ ਗੜੁੱਚ ਹੈ, ਉਸ

ਲਈ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਨੀ ਬਹੁਤ ਔਖੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹਸਤੀ ਇੱਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੇਖਿਆ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਵੀ ਹਸਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਰੂਪ ਰਹਿਤ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਸੋਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਸੁਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨੀ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਆਸਾਨ ਹੈ। ਜੋ ਨਿਰਗੁਣ ਵਿੱਚ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਸਰੀਰ, ਹਸਤੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੀ ਨਹੀਂਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਸ ਮਨੋਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਅਤਿ-ਮੁਸ਼ਕਲ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਵਧੇਰੇ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਲਕਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਸਾਧਕ ਲਈ ਆਸਾਨ ਤੇ ਵਧੀਆ ਪ੍ਰਭੂ ਉਪਾਸਨਾ ਦੀ ਵਿਧੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਕਰੇ। 'ਗਿਆਨੀ ਅਨੁਭਵੀ ਆਤਮਾ ਏਸੇ ਲਈ 'ਮੈਂ ਬ੍ਰਹਮ ਹਾਂ' ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵੀ ਆਤਮਾ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ, 'ਅਹਮੁ ਬ੍ਰਾਹਮ ਅਸਮੀ' ਮੈਂ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਹਾਂ।" ਪਰ ਸਰੀਰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇੰਜ ਕਹਿਣਾ ਉਸ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੈ, 'ਮੈਂ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਹਾਂ।' ਜਦੋਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਉਹ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੀ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਧੋਖਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।' 'ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ।'

✪ ✪ ✪

12.06 ਸ਼ਲੋਕ :

ये तु सर्वाणि कर्माणि, मयि सम्-नि-अस्-य मद्-परा:। अन्-अन्येन एव योगेन, माम् ध्यायन्त: उप-आस्-अते॥

ਯੇ ਤੁ ਸਰ੍ਵਾਣਿ ਕਰ੍ਮਾਣਿ, ਮਯਿਸਮ੍ ਨਿ ਅਸ੍ਯ ਮਦ੍ ਪਰਾਹ।
ਅਨ੍ ਅਨ੍ਯੇਨ ਏਵ ਯੋਗੇਨ, ਮਾਮ੍ ਧ੍ਯਾ ਯੰਤਹ ਓਪਆਸ੍ ਅਤੇ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਯੇ : ਕੌਣ। ਤੁ : ਪਰ। ਸਰ੍ਵਾਣਿ : ਸਾਰੇ। ਕਰ੍ਮਾਣਿ : ਕਿਰਿਆ। ਮਯਿ ਸਮ੍ਨਿ ਅਸ੍ਯ : ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ, ਤਿਆਗਣਾ ਸੰਬੰਧ ਤੋੜਨਾ। ਮਦ੍ ਪਰਾਹ : ਮੁੱਖ ਮੰਜ਼ਿਲ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ। ਅਨ੍ਅਨ੍ਯੇਨ : ਇੱਕੋ ਮਨ ਨਾਲ। ਏਵ : ਭੀ। ਯੋਗੇਨ : ਯੋਗਾ ਦੇ ਨਾਲ। ਮਾਮ੍ : ਮੇਰਾ। ਧ੍ਯਾਯੰਤਹ ਉਪਆਸ੍ ਤੇ : ਪੂਜਾ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜਿਹੜੇ ਸਮੁੱਚੇ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਸਮੱਰਪਿਤ ਕਰਕੇ ਮੇਰੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉਚੇਰੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਰੂਪ ਯੋਗ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਹੀ ਧਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮੇਰੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- 11.55 ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਅਨਨ੍ਯ ਭਗਤ ਦੇ ਲੱਛਣਾਂ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਵਿਧ੍ਯਾਤਮਕ (ਮਤ੍ਕਰ੍ਕ੍ਰਤ) (ਮਤ੍ਪਰਮਹ) ਤੇ (ਮਦ੍ਭਕ੍ਤ੍ਹ) ਅਤੇ ਦੋ ਨਿਸ਼ੇਧਾਤਮਕ (ਸੰਗ ਵਰਜਿਤਹ) ਤੇ (ਨਿਰਵੈਰ) ਪਦ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਦਾਂ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਇਸ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਹੈ। ੦ ਯੇ ਤੁ ਸਰ੍ਵਣਿ ਕਰ੍ਮਾਨਿ ਮਯਿ ਸਮ੍ ਨਿਅਸ੍ ਯਮਦ੍ ਪਰਾਹ = ਹੁਣ ਏਥੇ ਨਿਰਗੁਣ ਉਪਾਸਨਾ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਗੁਣ ਉਪਾਸਨਾ ਦੀ ਸੁਗਮਤਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ 'ਤੁ' ਪਦ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਰਣ ਭੇਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ੦ ਭਾਵੇਂ ਕਰਮਣਿ ਪਦ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਬਹੁ ਵਚਨ ਅੰਤ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸੰਪੂਰਣ ਕਰਮ ਦਾ ਬੋਧ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ 'ਸਰ੍ਵਣਿ' ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦੇ ਕੇ, ਮਨ ਵਾਣੀ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲੌਕਿਕ ਤੇ ਪਰਮਾਰਥਿਕ (ਜਪ ਗਿਆਨ ਸੰਬੰਧੀ) ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ (9.27) ੦ ਮਯਿ ਸਮ੍ ਨਿਅਸ੍ : ਪਦ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਮੰਤਵ - ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਤਿਆਗ ਕਰਨਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੋ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਇਹ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਤਿਆਗ ਤਾਮਸ ਹੋਵੇਗਾ (18.07) ਜੇ ਦੁੱਖ ਰੂਪ ਸਮਝ ਕੇ ਸ਼ਰੀਰਕ ਕਲੇਸ਼ ਦੇ ਭੈਅ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਤਿਆਗ ਰਾਜਸ ਹੋਵੇਗਾ (18.07) ਇਸ ਰੀਤ ਤੋਂ ਤਿਆਗ ਕਰਨ 'ਤੇ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਛੁਟੇਗਾ। ਕਰਮ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਧਕ ਕਰਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਮਤਾ ਆਸਤਾ ਤੇ ਫਲ ਇੱਛਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰੇ। ਇਹੋ ਕਰਮ ਬੰਨ੍ਹਣ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਲਈ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਮਦਰ੍ਪਣ ਕਰ੍ਮ ਦੇ ਮਦਰਥ ਕਰਮ ਮਤ੍ਕਰਮ ਹਨ। ਸਭ ਕਰਮ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਧਕ ਦਾ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ੦ ਮਦ੍ਪਰਾਹ - ਮਤ੍ਪਰਾਹ ਪਰਾਯਣ ਹੋਣ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਪਰਮ ਪੂਜ ਤੇ ਸਰਵ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਮੰਨ ਕੇ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਸੰਪੂਰਣ ਭਾਵ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਯੰਤਰ ਸਮਝਣਾ, ਸ਼ੁਭ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਵੱਲੋਂ ਕਰਵਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮੰਨਣਾ। ੦ ਅਨ੍ ਅਨ੍ਯੇਨ ਏਵ ਯੋਗੇਨ ; ਮਾਮ੍ ਧ੍ਯਾਯੰਤਹ ਉਪਆਸ੍-ਅਤੇ - ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਦਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਟ ਸੰਬੰਧੀ ਤੇ ਉਪਾਯ ਸੰਬੰਧੀ - ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਇਸ਼ਟ ਭਗਵਾਨ ਹੀ ਹੈ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਆਸਰਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸਭ ਕੁਝ ਭਗਵਾਨ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਹੀ ਸਾਧਨ ਸਿੱਧੀ ਹੈ, ਉਪਾਅ ਹੈ, ਲਕਸ਼ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

12.07 ਸ਼ਲੋਕ :

तेषाम् अहम् सम्-उद्-हर्ता, मृत्यु-सम्-सार-सागरात्। भवामि न-चिरात् पार्थ, मयि आ-वेशित-चेतसाम्॥

ਤੇਸ਼ਾਮ੍ ਅਹਮ੍ ਸਮ੍ ਉਦ੍ਹਰਤਾ, ਮ੍ਰਤਯੁ ਸਮ੍ਸਾਰ ਸਾਗਰਾਤ੍।
ਭਵਾਮਿ ਨਚਿਰਾਤ੍ ਪਾਰ੍ਥ, ਮਯਿ ਆ-ਵੇਸ਼ਿਤ ਚੇਤਸਾਮ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਤੇਸ਼ਾਮ੍ : ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ। ਅਹਮ੍ : ਮੈਂ। ਸਮ੍ ਉਦੁਹਰਤਾ : ਰਖਿਅਕ। ਮ੍ਰਤ੍ਯ ਸਮ੍ਸਾਰ ਸਾਗਰਾਤ੍ : ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚੋਂ। ਭਵਾਮਿ : ਮੈਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਨਚਿਰਾਤ੍ : ਲੰਮੇ। ਪਾਰ੍ਥ : ਹੇ ਪਾਰਥ। ਮਯਿ : ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ। ਆ ਵੇਸ਼ਿਤ ਚੇਤਸਾਮ੍ : ਉਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਸਥਿਰ ਹਨ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਹੇ ਪਾਰਥ! ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਮੈਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ, ਮਿਰਤੂ ਰੂਪ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਉਦਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਤੇਸ਼ਾਮ੍ ਅਹਮ੍ ਸਮ੍ ਉਦ੍ਹਰਤਾ, ਮ੍ਰਤਯੁ ਸਮ੍ਸਾਰ ਸਾਗਰਾਤ੍ - ਭਵਾਮਿ ਨ ਚਿਰਾਤ੍ ਪਾਰ੍ਥ, ਮਯਿ ਆਵੇਸ਼ਿਤ ਚੇਤ ਸਾਮ੍ - ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਕਾਂ ਦਾ ਲਕਸ਼ ਉਦੇਸ਼ ਭਗਵਾਨ ਬਣ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਚਿੱਤ ਨਾਲ ਜੋੜ ਲਿਆ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਏਥੇ ਮਯਿਆ ਵੇਸ਼ਿਤ ਚੇਤਸਾਮ੍ ਪਦ ਆਇਆ ਹੈ। ੦ ਜਿਵੇਂ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਜਲ ਹੀ ਜਲ ਹੈ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਮੌਤ ਹੀ ਮੌਤ ਹੈ। ਹਰ ਵਸਤੂ ਵਿਅਕਤੀ ਜੀਵ ਬਨੱਸਪਤੀ ਮੌਤ ਦੇ ਜਵਾੜੇ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਵਿੱਚ ਅਨੁਕੂਲ ਤੇ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਵਿਰਤੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹਾਲਾਤ ਪਦਾਰਥ ਅਨੁਕੂਲ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਵਿਰਤੀਆਂ ਰਾਗਦੋਸ਼ ਉਤਪਨ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ

ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। (7.27) ਸਾਧਕ ਵੀ ਰਾਗ ਦੋਸ਼ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਤੱਤਵ ਨੂੰ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲੇ ਸਾਧਕ ਲਈ ਸੰਪਰਦਾਇਕਤਾ ਦਾ ਪੱਖਪਾਤ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਹੈ। ਇਹੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਥਾਂ ਥਾਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਦਵੰਦ ਹਨ। ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਅਨੁਕੂਲਤਾਵਾਂ ਭਗਵਾਨ ਵੱਲ ਲਾ ਦੇਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਕਾਰਜਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅਨੁਕੂਲਤਾ ਦੀ ਇੱਛਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਅਨੁਕੂਲ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਵਿਰਤੀਆਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਹੀ ਬੰਧਨ ਹੈ। ੦ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਇਹ ਸਾਮਾਨ੍ਯ ਨਿਯਮ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਜਿਸ ਭਾਵ ਤੋਂ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਭਾਵ ਤੋਂ ਭਗਵਾਨ ਉਸ ਨੂੰ ਆਸਰਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। (4.11) ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਸਭਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮ-ਭਾਵ ਤੋਂ ਸਥਿਤ ਹਾਂ (9.29) ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਮਾਤਰ ਪਿਆਰਾ ਮੈਂ ਹਾਂ, ਜੋ ਮੇਰੇ ਲਈ ਸੰਪੂਰਣ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਹੋ ਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਮੇਰੇ ਹੀ ਧਿਆਨ ਚਿੰਤਨ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਮੇਰੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਅਗਿਆਨੀ ਲੋਕ - ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੇ ਬ੍ਰਹਮ ਤੋਂ ਸੰਬੰਧ ਨਿਖੇੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਸੰਸਾਰੀ ਅਥਵਾ ਭੌਤਿਕ ਜਗਤ ਆਪਣੇ, ਇਸ ਜੀਵਨ ਲਈ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਜਗਤ ਦੀ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਚੱਲਦਾ ਰੱਖਣ ਲਈ, ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਸਰੇਯਾਸ ਲਈ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਜਨਮ ਮਰਨ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਪੂਰਣ ਉੱਚਤਮ ਅੱਵਸਥਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਪ੍ਰਭੂਤੱਵ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਅਗਾਊਂ ਸੂਚਨਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਵਾਹਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ, ਜਿਸ ਅੰਦਰ ਭਗਤੀ ਬਹੁਤ ਤੀਬਰਤਾ ਨਾਲ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੇਵੀ-ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਦਹਿਲੀਜ਼ ਉੱਪਰ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪਰਪੱਕ ਮੰਨ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਛੇਤੀ ਹੀ ਈਸ਼ਵਰ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਕਰ ਲਵੇਗਾ। ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਪੂਰਣਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਵੇਂ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਇਹ ਸ਼ਲੋਕ ਪੇਸ਼ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

12.08 ਸ਼ਲੋਕ :

मयि एव मन: आ-धत्स्व, मयि बुद्धिम् नि-वेश्-अय। नि-वस्-इ-ष्य-सि मयि एव, अत: ऊर्ध्वम् न सम्-शय:॥

ਮਯਿ ਏਵ ਮਨਹ ਆ ਧਤ੍ਸ੍ਵ, ਮਯਿ ਬੁਧਿਮ੍ ਨਿਵੇਸ਼੍ ਅਯ।
ਨਿਵਸ੍ ਈਸ਼੍ਯ ਸਿ ਮਯਿ ਏਵ, ਅਤਹ ਉਰਧਵਮ੍ ਨ ਸਮ੍ਸ਼੍ਯਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਮਯਿ : ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ। ਏਵ : ਸਿਰਫ਼। ਮਨਹ : ਮਨ। ਆਧਤ੍ਸ੍ਵਾ : ਨੀਯਤ ਕਰਨਾ। ਮਯਿ : ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ। ਬੁਧਿਮ੍ : (ਓਸ ਦਾ) ਬੁਧੀਵਾਨ। ਨਿਵੇਸ਼੍ਅਯ : ਥਾਂ। ਨਿਵਸ੍ਈਸ਼ਯ : ਆਪ ਰਹੇਂਗੇ, ਨਿਵਾਸ ਕਰੋਗੇ। ਮਯਿ : ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ। ਏਵ : ਇਕੱਲੇ। ਅਤਹ ਉਰਧਵਮ੍ : ਏਥੇ ਪਿੱਛੋਂ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਸਮ੍ਸ੍ਯਹ : ਸ਼ੱਕ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ। ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਪਣੀ ਬੁੱਧੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਸਾ ਲੈ। ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ (ਸਰੀਰ ਛੱਡਣ 'ਤੇ) ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਿਵਾਸ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਮਯਿ ਏਵ ਮਨਹ ਆਧਤ੍ਸ੍ਵ, ਮਯਿ ਬੁਧਿਮ੍ ਨਿਵੇਸ਼੍ ਅਯ - ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿਤ੍ਯ ਯੋਗ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਪੁਰਸ਼ ਉੱਤਮ ਯੋਗ ਵੇਤਾ ਹਨ। ਭਗਵਾਨ, ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਨਿਮਿਤ ਬਣਾ ਕੇ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਪਰਮ ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ, ਪਰਮ-ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਮੰਨ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਲਾ ਦੇਵੇ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਰਮ ਪਿਆਰਾ ਮੰਨ ਕੇ ਆਪਣਾ ਮਨ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਲਾ ਦੇਵੇ। ਇੰਜ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰੇਂਗਾ। ਤੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਸਵ੍ਤ ਸਿੱਧ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। 'ਮੈਂ ਕੇਵਲ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਹਾਂ, ਭਗਵਾਨ ਮੇਰੇ ਹਨ -' ਅਜਿਹਾ ਨਿੱਸ਼ਚਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਨ ਬੁੱਧੀ - ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ੦ ਮਨ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਹਟਾ ਕੇ, 'ਮੈਂ ਕੇਵਲ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਹਾਂ, ਭਗਵਾਨ ਮੇਰੇ ਹਨ' ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ-ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਲਗਾਉਣ ਵਿੱਚ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਲਾਉਣਾ ਵੀ ਮੁੱਖ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਉਸ ਨਿੱਸ਼ਚੇ ਨੂੰ, ਮਨ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਜ ਉਦੇਸ਼ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਠੀਕ ਸਾਧਨ ਅਪਣਾਏ ਜਾਣ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਲਕਸ਼ ਭਗਵਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਭੀ - ਜਿਸ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲਾਉਣਾ ਚਾਹੁਣ - ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇੰਜ ਕਰਕੇ ਸਿੱਧੀਆਂ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ, ਪਰ ਭਗਵਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਭਗਵਤ ਪਾਪਤੀ ਦ੍ਰਿੜ-ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ-ਨਿਸ਼ਚੇ ਨਾਲ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਭਗਵਤ ਵੱਲ ਲਾਉਣ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ੦ ਦੁਰਾਚਾਰ ਤੋਂ ਦੁਰਾਚਾਰ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਵੀ ਭਗਵਾਨ ਸਾਧੂ ਮੰਨਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਭਗਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ-ਨਿਸ਼ਚਾ ਧਾਰਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਨਿਸ਼ਚਾ ਮਾਤਰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਉਹ ਸ਼ੀਘਰ ਹੀ ਧਰਮਾਤਮਾ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਪਰਮ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ੦ ਆਪਣੇ ਆਪ "ਸ੍ਵਯੰ" ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕਦੇ ਵਿਸ੍ਮ੍ਰਤੀ (ਭੁੱਲ) ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਜੇ ਇਹ ਕੇਵਲ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਭੁੱਲੀ ਵੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ 'ਮੈਂ ਪਨ' ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਾਧਕ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਦਾ। ਜਿਵੇਂ 'ਮੈਂ ਵਿਵਾਹਿਤ ਹਾਂ, ਇਹ 'ਮੈਂ ਪਨ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੈ, ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਦਾ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਇਹ ਨਿੱਸ਼ਚਾ ਕਰ ਲਵੇ ਕਿ ਮੈਂ ਫਲਾਣੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਚੇਲਾ ਹਾਂ, ਇਹ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਅਭਿਆਸ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚਲਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਅਟੱਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਚੇਤਾ ਤਾਂ ਚੇਤੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਭੁੱਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਚੇਤੇ ਦਾ ਅਭਾਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਬੰਧ ਦਾ ਨਿੱਸ਼ਚਾ, 'ਮੈਂ ਪਨ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਮੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸੰਬੰਧ ਭੁੱਲ ਤੇ ਚੇਤੇ ਵਿੱਚ ਅਟੱਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਤਦ ਭਗਵਾਨ ਨਾਲ ਜੋ ਸਦੀਵੀ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਭੁੱਲ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ? 'ਮੈਂ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਹਾਂ, ਭਗਵਾਨ ਮੇਰੇ ਹਨ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਪਨ (ਖੁਦ ਦੇ ਨਾਲ) ਲੱਗ ਜਾਣ 'ਤੇ ਮਨ ਤੇ ਬੁੱਧੀ ਵੀ ਭਗਵਾਨ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ, ਪਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੈ ਨਹੀਂ। ਸਾਮਾਨ੍ਯ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ, ਸਰੀਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬਦਲ ਗਏ, ਪਰ ਮੈਂ ਉਹੋ ਹੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਬਦਲਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅੱਜ ਤੋਂ ਹੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਪੂਰਵਕ ਮੰਨ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ੦ ਕਦੇ ਨਾ ਬਦਲਣ ਵਾਲੇ ਸ੍ਵਯੰ ਤੇ ਭਗਵਾਨ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕੋ ਜਾਤੀ ਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਕਿ ਨਿਰੰਤਰ ਬਦਲਣ ਵਾਲੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ ਜਾਤੀ ਦੇ ਹਨ। ਨਾ ਬਦਲਣ ਵਾਲਾ ਆਪ ਖੁਦ ਤੇ ਭਗਵਾਨ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ, ਜਦ ਕਿ ਬਦਲਣ ਵਾਲਾ ਸਰੀਰ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤਿਪੱਖ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਬਦਲਣ ਵਾਲੇ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਸਰੀਰ ਆਦਿ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ

ਹੀ ਖੁਦ ਨੂੰ (ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ) ਬਦਲਣ ਵਾਲਾ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਅਹੰਮ ਦਾ, ਜੋ ਸੱਤਾ ਰੂਪ ਤੋਂ ਆਧਾਰ (ਸ੍ਵਯੰ) ਹੈ, ਉਹ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਬਦਲਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਰੂਪ ਹੈ। 'ਮੈਂ ਕੀ ਹਾਂ' ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ੦ ਨਿਵਸ੍ ਇਸ਼੍ਯਸਿ ਮਯਿ ਏਵ, ਅਤਹਹ ਉਰ੍ਧਵਮ੍ ਨ ਸਮ੍ ਸ਼ਯਹ - ਏਥੇ ਅਤ੍ਹ ਉਰ੍ਧਵਮ੍ ਪਦਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਛਿਣ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਭਗਵਾਨ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗ ਜਾਣਗੇ। ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣਾ ਪਨ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇਗਾ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਗਵਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਪੂਰਣਤਯਾ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਭਗਵਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿੱਚ ਕਾਲ ਦਾ ਕੋਈ ਵਯਵਧਾਨ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗਾ। ੦ ਭਗਵਾਨ, ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਹੇ ਅਰਜਨ! ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਲਾਉਣ 'ਤੇ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰੇਂਗਾ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ।' ਨਸਮੁਸ਼ਯਹ ਪਦ ਦਾ ਇਹ ਅਰਥ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਸ਼ਯ ਹੈ ਕੀ ? ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਰੱਖ ਕੇ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਲਾਉਣਾ, ਜਿੰਨਾ ਕੀਮਤੀ ਹੈ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਾਧਨ ਮਿਲ ਕੇ ਵੀ ਉੱਨੇ ਕੀਮਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਲਈ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਲਾਉਣ ਨਾਲ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸੰਸ਼ਯ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਅਰਜਨ ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਮਨ, ਬੁੱਧੀ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਲਗਾ, ਜਦੋਂ ਤੇਰੀ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗੀ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰੇਂਗਾ। ਸਾਧਕ ਦੇ ਲਈ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਲਈ ਸਮੱਰਪਿਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸਿਵਾਏ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਨ ਭਗਵਾਨ ਵਿੱਚ ਲਾਉਣ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀ ਭਗਵਾਨ ਵਿੱਚ ਲਾਉਣ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਚਿੰਤਨ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀ ਭਗਵਾਨ ਵਿਚ ਲਾਉਣ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਕੇਵਲ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਆਸਰਾ ਰਹੇਗਾ। ਇਹੋ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਮਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸੋਚਣਾ ਹੈ, ਪਰ ਬੁੱਧੀ (ਵਾਨ) ਫੈਸਲਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਅੰਤਰ ਮੁਖੀ ਅੰਗ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ਆਦਮੀ, ਸਰੀਰਕ-ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਥਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਿਵਾਸਥਾਨ ਬਣਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਮਨ ਹੈ, ਸੱਚਮੁੱਚ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹੋ ਉਥੇ ਹੀ ਹੈ। ਕੁੱਝ ਲੋਕ ਹਨ ਜੋ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਨਰਕ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਦ ਕਿ ਕੁੱਝ ਲੋਕ ਅਜਿਹੇ ਵੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਸਵੱਰਗ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਕੇਵਲ ਮਨ ਹੈ, ਜੋ ਸਵੱਰਗ ਵੀ ਤੇ ਨਰਕ ਵੀ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਨ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਸਮੱਰਪਿਤ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਆਦਮੀ ਤਾਂ ਦੈਵੀ-ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਾਧਕ ਇਸ ਦੀ ਆਪਣੇ ਲਈ ਪੜਤਾਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ : 'ਆਦਮੀ ਦੋ ਪਰਵਿਰਤੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਵਿਦਿਆ ਗੁਣ ਤੇ ਅਵਿਦਿਆ ਗੁਣ। ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਸਾਊ ਕੁਲੀਨ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਸੁੱਤੀ ਹੋਈ ਗੂੜ੍ਹ ਪਤਿਤ ਨੀਚ ਗਿਰੀ ਹੋਈ। ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਪ੍ਰਭੂਤਵ ਵੱਲ, ਦੂਜੀ ਧਰਤੀ ਅਥਵਾ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਤਾਂ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਸੰਤੁਲਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਵਿਅਕਤੀ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੁਨਿਆਵੀ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਫਸ ਕੇ ਨੀਚ ਤੇ ਪਤਿੱਤ-ਉੱਚਤਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਪ੍ਰਭੂਤੱਵ ਵੱਲ ਵਧੇਰੇ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਈਸ਼ਵਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

12.09 ਸ਼ਲੋਕ :

अथ चित्तम् सम्-आ-धा-तुम्, न शृक-नोषि मयि स्थिरम्। अभि-आस-योगेन ततः, माम् इच्छ आप्-तुम् धनम्-जय॥

ਅਥ ਚਿੱਤਮ੍ ਸਮ੍ ਆਧਾਤੁਮ੍, ਨ ਸ਼ਕ ਨੋਸ਼ਿ ਮਯਿ ਸ੍ਥਿਰਮ੍।

ਅਭਿਆਸ ਯੋਗੇਨ ਤਤਹ, ਮਾਮ੍ ਇੱਛ ਆਪ੍ ਤੁਮ੍ ਧਨਮ੍ਜਯ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਅਥ : ਜੇ। ਚਿੱਤਮ੍ : ਮਨ। ਸਮ੍ਆਧਾਤੁਮ੍ : ਮਨ ਟਿਕਾਉਣਾ, ਨੀਯਤ ਕਰਨਾ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਸ਼ਕ੍ ਨੋਸ਼ਿ : ਤੁਸੀਂ ਯੋਗ ਹੋ। ਮਯਿ : ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ। ਸ੍ਥਿਰਮ੍ : ਪ੍ਰਪੱਕ। ਅਭਿਆਸ ਯੋਗੇਨ : ਨਿਰੰਤਰ ਅਭਿਆਸ ਨਾਲ ਯੋਗ। ਤਤਹ : ਤਦ। ਮਾਮ੍ : ਮੇਰਾ। ਇੱਛ : ਇੱਛਾ। ਆਪ੍ ਤੁਮ੍ : ਪਹੁੰਚਣਾ। ਧਨਮ੍ਜਯ : ਹੇ ਧਨੰਨਜਯ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜੇ ਤੂੰ ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਸਥਿਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਹੇ ਧਨੰਨਜਯਾ! ਫਿਰ ਅਭਿਆਸ ਸਰੂਪ ਯੋਗ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਅਥ : ਸ਼ਬਦ ਪਕਸ਼ਾਂਤਰ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਜੇ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਚਿੱਤ ਨੂੰ, ਜਿਵੇਂ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਪ੍ਰਪੱਕ ਹੋ ਕੇ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਤੂੰ ਅਭਿਆਸ ਯੋਗ ਰਾਹੀਂ ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਲੈ। ੦ ਚਿੱਤਮ੍ ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ, ਮਨ ਹੈ ਪਰ ਪਿਛਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਏਥੇ ਚਿੱਤ ਦੇ ਅਰਥ ਮਨ ਤੇ ਬੁੱਧੀ ਦੋਵੇਂ ਕਰਨੇ ਉਚਿੱਤ ਹਨ। ੦ ਅਭਿਆਸ ਤੇ ਅਭਿਆਸ ਯੋਗ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪਦ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਲਕਸ਼ 'ਤੇ ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਵਾਰ ਵਾਰ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਨਾਂ ਅਭਿਆਸ ਹੈ। ਸਮਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਯੋਗ ਹੈ। ਸਮਤਾ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨਾ ਅਭਿਆਸ ਯੋਗ ਹੈ। ਭਗਵਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਅਪਨਾਏ ਗਏ ਸਾਧਨ ਨਾਮ ਜਪ ਧਿਆਨ ਸਮਾਧੀ ਕੀਰਤਨ ਆਦਿ ਅਭਿਆਸ ਯੋਗ ਹੈ। ਜੇ ਅਭਿਆਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸਾਧਕ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਅਪਨਾਏਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸੰਸਾਰ ਰਹੇਗਾ। ਭਾਵ ਧਨ ਸੰਪਤੀ ਮਾਨ ਵਡਿਆਈ ਨਿਰੋਗਤਾ ਅਨੁਕੂਲਤਾ ਤੇ ਹੋਰ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ। ਅਭਿਆਸ ਯੋਗ ਨਾਲ ਭਗਵਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ੦ ਮਾਮ੍ ਇੱਛ ਆਪਤੁਮ੍ ਪਦ ਵਿੱਚ ਅਭਿਆਸ ਯੋਗ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸੁਤੰਤਰ ਸਾਧਨ ਦੱਸਦੇ ਹਨ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਪ੍ਰਪੱਕ ਉਪਾਸਨਾ ਉਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਾਧਕ ਇੱਕ ਪਲ ਦੇ ਲਈ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਉਪਾਸਨਾ ਡਾਵਾਂਡੋਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਮਨ ਇਧਰ ਉਧਰ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਨਿਰੰਤਰ ਅਭਿਆਸ ਨਾਲ, ਮਨ, ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਭੌਤਿਕ ਵਸਤਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਨੂੰ ਅਭਿਆਸ ਯੋਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਅਭਿਆਸ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਪਤਿੱਤ ਮਨ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕਰ ਲੈਂਦਾ। ਅਸੰਭਵ, ਸੰਭਵ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਨਿਰੰਤਰ ਅਭਿਆਸ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਬਦਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਵਧੀਆ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਵਿਧੀ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

12.10 ਸ਼ਲੋਕ :

अभि-आसे अपि अ-समर्थः, अ(स्)-सि मद् कर्म(न्) परमः भ्व।

मद्-आर्श्रम् अपि कर्माणि, कुर्वन् सिद्धिम् अव-आप्-स्यसि॥

ਅਭਿਆਸੇ ਅਪਿ ਅਸਮਰ੍ਥਹ, ਅ (ਸ੍) ਸਿ ਮਦ੍ ਕਰ੍ਮ (ਨ੍) ਪਰਮਹ ਭਵ।

ਮਦ੍ ਅਰਥਮ੍ ਅਪਿ ਕਰ੍ਮਣਿ, ਕਰ੍ਵਨੁ ਸਿਧਿਮ੍ ਅਵ ਆਪ੍ ਸ੍ਯਸਿ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਅਭਿਆਸੇ : ਅਭਿਆਸ ਨਾਲ। ਅਪਿ : ਭੀ। ਅਸਮਰ੍ਥਹ : ਅਸਮ੍ਰਥ। ਅ (ਸ੍) ਸਿ : ਆਪ ਹੋ। ਮਦ੍ ਕਰ੍ਮ ਪਰਮਹ : ਮੇਰੇ ਲਈ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ। ਭਵ : ਹੋਣਾ। ਮਦ੍ਅਥਰ੍ਮ : ਮੇਰੇ ਵਾਸਤੇ। ਅਪਿ : ਭੀ। ਕਰ੍ਮਣਿ : ਕਿਰਿਆ। ਕਰ੍ਵਨੁ : ਕਰਦੇ ਹੋਏ। ਸਿਧਿਮ੍ : ਪਰਪੱਕਤਾ। ਅਵਾਪ੍ਸ੍ਯਸਿ : ਤੁਸੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੋਗੇ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜੇ ਤੂੰ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਅਸਮੱਰਥ ਏਂ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਮੇਰੀ ਲਈ ਹੀ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਰਹਿ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਭੀ ਤੂੰ ਸਿੱਧੀ (ਮੁਕਤੀ) ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਵੇਂਗਾ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਅਭਿਆਸੇ ਅਪਿ ਅਸਮਰ੍ਥ ਅ (ਸ੍) ਸਿ, ਮਦ੍ ਕਰ੍ਮ (ਨ੍) ਪਰਮਹ ਭਵ – ਏਥੇ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਭਾਵ-ਅਰਥ, ਪਿਛਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਵਰਨਣ ਕੀਤੇ ਅਭਿਆਸ ਯੋਗ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਗੀਤਾ ਦੀ ਇਹ ਸ਼ੈਲੀ ਹੈ, ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਕਹੇ ਗਏ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਤੂੰ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਵਰਨਣ ਕੀਤੇ ਅਭਿਆਸ ਯੋਗ ਨੂੰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮੱਰਥ ਏਂ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਮੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਜਾ। ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਸੰਪੂਰਣ ਕਰ੍ਮ (ਵਰਣ ਆਸ਼ਰਮ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰੀਰ ਨਿਰਵਾਹ ਤੇ ਆਜੀਵਕਾ ਸੰਬੰਧੀ ਲੌਕਿਕ ਕੰਮ ਤੇ ਪਰਮਾਰਥ ਕਾਰਜ ਭਜਨ ਧਿਆਨ ਨਾਮ ਜਪ ਆਦਿ) ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸੰਸਾਰਕ ਭੋਗ ਤੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਇੱਕ ਮਾਤ੍ਰ ਭਗਵਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਜੋ ਕੰਮ ਭਗਵਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਭਗਵਤ ਗਿਆਨ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਮਤ੍ਕਰ੍ਮ ਪਰਮ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਭੋਗ ਤੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ, ਸੰਸਾਰ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਭਗਵਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ੦ ਮਦ੍ ਅਰਥਮ੍ ਅਪਿ ਕਰ੍ਮਣਿ, ਕੁਰਵਨ੍ ਸਿਧਿਮ੍ ਅਵਆਪ੍ ਸ੍ਯਸਿ – ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਮਤ੍ ਕਰ੍ਮ੍ – ਪਰਮ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਏਥੇ ਮੁੜ ਕਹੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਭਗਵਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸੁਤੰਤਰ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਜਦ ਸਾਧਕ ਭਗਵਾਨ ਲਈ ਸੰਪੂਰਣ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਭਗਵਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਤੀਬਰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਉਤਕੰਠਾ ਤੇਜ਼ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਭਗਵਤ ਦਾ ਵਿਯੋਗ ਅਸਹਿ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਭਗਵਾਨ ਆਪ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਭਗਵਾਨ ਆਪਣੇ ਸਾਧਕ ਉੱਪਰ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹੋਰ ਭਗਵਾਨ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ੦ ਮਤ੍ਕਰਮ ਦਾ ਅਰਥ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨਾਂ ਦਾ ਸ਼੍ਰਵਣ ਕੀਰਤਨ ਸਮੱਰਣ, ਅਰਚਨਾ ਵੰਦਨਾ ਆਦਿ। ਮੇਰੀ ਪਰਸੰਨਤਾ ਲਈ ਜੋ ਕਰਮ ਹੈ, ਉਹ ਮਤ੍ਕਰਮ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਅਭਿਆਸ ਤੇ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ (ਭੈੜੀ) ਆਦਿਤ ਬਦਲੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਆਦਤ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਰਵਿਰਤੀ ਪਿੱਛੇ ਘਸੀਟਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਆਦਤ, ਜੋ ਭੈੜੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗੇਰੇ ਪਾਸੇ ਲਈ ਬਦਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਲਾਭਕਾਰੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਆਦਤ ਪ੍ਰਭੂ ਸੇਵਾ ਲਈ ਸਮੱਰਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਗਲਾਕੜ ਵਿਅਕਤੀ ਦੁਨਿਆਵੀ ਵਸਤੂ ਸੰਬੰਧੀ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਸੰਬੰਧੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਜਨਮਦਾਤੇ ਦੀ ਵੱਡਿਆਈ ਤੇ ਸ਼ੋਭਾ ਲਈ ਸਖ਼ਤ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਕੰਮ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਭੈੜਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਮਨ ਹੀ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂਤੱਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਲਈ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਲੋਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਕੰਮ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣਾ ਰਵੱਈਆ ਬਦਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਦਮੀ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਜੋ ਕਾਰਜ ਸੰਪੰਨ ਕਰਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। 'ਪ੍ਰਭੂ! ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਾਰਜ ਮੇਰੇ ਦੁਵਾਰਾ ਸੰਪੰਨ ਕਰਵਾਏ ਹਨ। ਅਗਿਆਨਤਾ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, 'ਮੈਂ ਹੀ ਕੰਮ ਨੂੰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹਾਂ। ਕੀ ਮੈਂ ਇੱਕ ਖਿਡੌਣਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।' ਇਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਰਵੱਈਆ ਅਭਿਲਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਮੁਕਤ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। 'ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਾ-ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ'

✪ ✪ ✪

12.11 ਸ਼ਲੋਕ :

अथ एतत् अपि अ-शक्तः, अ(स्)-सि कर्तुम् मद्-योगम् आ-श्रि-तः।

सर्व-कर्म(न्)-फल-त्यागम्, ततः कुरू य(म्)-त-आत्म(न्)-वान्॥

ਅਥ ਏਤਤ੍ ਅਪਿ ਅਸ਼ਕ੍ਤ੍ਹ ਅਸ੍ਸਿ, ਕਰ੍ਤੁਮ੍ ਮਦ੍ ਯੋਗਮ੍ ਆਸ਼੍ਰਿਤਹ।

ਸਰ੍ਵ ਕਰ੍ਮ (ਨ੍) ਫਲ ਤ੍ਯਾਗਮ੍, ਤਤਹ ਕੁਰੁ ਯ (ਮ੍) ਤ ਆਤ੍ਮ (ਨ੍) ਵਾਨ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਅਥ : ਜੇ। ਏਤਤ੍ : ਇਹ। ਅਪਿ : ਭੀ। ਅਸ਼ਕ੍ਤ੍ਹ : ਅਯੋਗ। ਅਸ੍ਸਿ : ਆਪ ਹੋ। ਕਰ੍ਤੁਮ੍ : ਕਰਨਾ। ਮਦ੍ਯੋਗਮ੍ : ਮੇਰਾ ਯੋਗ। ਆਸ਼੍ਰਿ ਤਹ : ਸ਼ਰਨ ਲੈਣਾ। ਸਰ੍ਵ ਕਰ੍ਮ ਨ੍ ਫਲ ਤ੍ਯਾਗਮ੍ : ਸਾਰੇ ਕਾਰਜਾਂ ਤੋਂ ਮਿਲੇ ਫਲ ਦਾ ਤਿਆਗ। ਤਤਹ : ਫਿਰ। ਕੁਰੁ : ਕਰਨਾ। ਯ (ਮ੍) ਤ ਆਤ੍ਮ (ਨ੍) ਵਾਨ੍ : ਸਵੈ ਕਾਬੂ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਪਰ ਜੇ ਤੂੰ ਇੰਜ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਭੀ ਅਸਮੱਰਥ ਹੈਂ ਤਾਂ ਫਿਰ ਮੇਰੇ ਯੋਗ (ਮਦੁ ਯੋਗਮੁ : ਸਾਰੇ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਸਮੱਰਪਣ ਕਰਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਮੇਰਾ ਯੋਗ ਹੈ) ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣਾ ਆਪ ਮੇਰੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਦਿਆਂ, ਸਾਰੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਫਲ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਅਥ ਏਤਤ੍ ਅਪਿ ਆਸਤਹ ਅ (ਸ੍) ਸਿ, ਕਰਤੁਮ੍ ਮਦ੍ ਯੋਗਮ੍ ਆਸ਼੍ਰਿਤਹ = ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਲਈ ਸੰਪੂਰਣ ਕਰਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਸ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ, ਆਪ ਸੰਪੂਰਣ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਫਲ ਦੇ ਤਿਆਗ ਰੂਪ ਨੂੰ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਗਵਾਨ ਲਈ ਸਮੁੱਚੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਭਗਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਗਤੀ ਯੋਗ ਆਖਾਂਗੇ। ਜੋ ਸਰਵ-ਕਰਮ-ਫਲ ਤਿਆਗ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਫਲ ਤਿਆਗ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ 'ਕਰਮਯੋਗ' ਕਹਾਂਗੇ। ਇਹ ਭਗਵਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸੁਤੰਤਰ ਸਾਧਨ ਹਨ। ੦ ਮਦਯੋਗਮ੍ ਆਸ਼੍ਰਿਤਹ-ਪਦ ਦਾ ਸੰਬੰਧ "ਅਥ ਏਤਤ੍ ਅਪਿ ਅਸ਼ਕਤਹ ਅ (ਸ੍) ਸਿ" ਨਾਲ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਇਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ "ਸਰਵ ਕਰ੍ਮ ਫਲ ਤ੍ਯਾਗਮ੍ ਕੁਰੁ" ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਆਸਰੇ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਏਥੇ ਭਗਤੀ ਯੋਗ ਹੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਦਸਵੇਂ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਤੇ ਗਿਆਰਵੇਂ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ

'ਭਕ੍ਤਿ ਯੋਗ' ਤੇ ਕਰਮ ਯੋਗ - ਦੋ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਾਧਨ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਯ (ਮ੍) ਤ ਆਤ੍ਮ (ਨ੍) ਵਾਨ੍ : (ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਸਹਿਤ ਸਰੀਰ ਉੱਪਰ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ) ਪਦ ਹੈ। ਆਤਮ ਸੰਜਮ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੋੜ ਕਰਮ-ਯੋਗ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਰਵ ਕਰਮ ਫਲ ਤਿਆਗ ਹੋਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਇਸ ਮਦ੍ ਯੋਗਮ੍ ਆਸ਼੍ਰਿ - ਤਹ ਪਦ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਅਥਾ "ਏਤਤ੍ ਅਪਿ ਅਸ਼ਕਤਹ" ਨਾਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਸਰਵ ਕਰਮ ਫਲ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਥਾਂ ਦੇਸ਼ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਉੱਪਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਭਗਵਾਨ ਸਰਵ ਕਰਮ ਫਲ ਤਿਆਗ ਰੂਪ ਸਾਧਨ ਦੱਸਦੇ ਹਨ, ਅਰਥਾਤ ਜੇਕਰ ਉਹ ਸੰਪੂਰਣ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ ਜਿਸ ਫਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਸ ਫਲ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦੇਵੋ। (2.47) ਫਲ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਕਰਤੱਵ ਕਰਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਸੰਬੰਧ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਕਰਮ-ਯੋਗ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। (6.03) ਜੋ ਬੰਧਨਮਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਬੰਧਨ ਦਾ ਭੈਅ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਰਮ ਫਲ ਤਿਆਗ ਲਈ ਮਨ ਇੰਦ੍ਰੀਆ ਆਦਿ ਉੱਪਰ ਕਾਬੂ ਰੱਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਰਮ ਫਲ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਆਸਾਨੀ ਆਏਗੀ। ੦ ਸਰ੍ਵ ਕਰਮ : ਪਦ ਯਗ ਦਾਨ ਤਪ ਸੇਵਾ ਤੇ ਵਰ੍ਣ ਆਸ਼੍ਰਮ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਕਾ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਨਿਰਵਾਹ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਵਾਚਕ ਪਦ ਹੈ। ੦ ਕਰਮ ਫਲ ਤਿਆਗ ਵਿੱਚ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਹੀ ਗਈ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਰਮ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। (6.03) ਲੋੜ ਕੇਵਲ ਕਰਮ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮਮਤਾ ਆਸਤਾ ਕਾਮਨਾ ਆਦਿ ਦੇ ਤਿਆਗ ਦੀ ਹੈ। ੦ ਕਰਮ ਯੋਗ ਦੇ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਅਕਰ੍ਮਣਯ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਕਰਮ ਫਲ ਤਿਆਗ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਧਕ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਕੁੱਝ ਲੈਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਕੀ ਹੈ ? ਇਸ ਲਈ ਭਗਵਾਨ ਨੇ 2.47 ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਕਰਮਯੋਗ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ, 'ਤੇਰੀ ਕਰਮ ਨਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਆਸਤਾ ਨਾ ਹੋਵੇ' ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਸਾਧਕ ਲਈ ਅਕਰ੍ਮਣਯਤਾ (ਕਰਮ ਦਾ ਤਿਆਗ) ਦਾ ਨਿਖੇਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ੦ ਸਾਤਵਿਕ ਤਿਆਗ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਰਮਾਂ ਵਿਚਲੇ ਫਲ ਦਾ, ਆਸਤਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਹੋਵੇ। ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਤਿਆਗ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਜੇਕਰ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਰਮ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਕਰਮ ਫਲ ਆਸਤਾ ਦੇ ਤਿਆਗ ਨਾਲ ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਰਮ ਸੰਬੰਧ ਨਿਸ਼ੇਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੋਕ-ਹਿਤ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਸਰਵ ਕਰਮ ਫਲ ਤਿਆਗ ਰੂਪ ਸਾਧਨ ਬਹੁਤ ਉਪਯੋਗੀ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਸੰਪੂਰਣ ਕਰਮ-ਫਲ ਤਿਆਗ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਆਸਤਾ ਦੇ ਪੂਰੇ ਤਿਆਗ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਆਸਤਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪਰਮ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਥਵਾ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਸਦਾਚਾਰ ਨੈਤਿਕਤਾ ਭਲਾਈ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਅਥਵਾ ਸਵਾਰਥ ਰਹਿਤ ਕਾਰਜ ਬਹੁਤ ਲਾਭਕਾਰੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਆਤਮ ਬਲ ਲਈ ਬਖਸ਼ਸ਼ਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਸਾਧਕ ਸਵਾਰਥ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਲਈ ਮਿਲਣ ਨੂੰ ਤਾਂਘਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਵਾਰਥ ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਈ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਞਾਣੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਪਾਸਨਾ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਰੁਕਾਵਟ ਅਭਿਆਸ ਯੋਗ ਨਾਲ ਦੂਰ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਅਸਫ਼ਲ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਲਈ ਕੀਤੇ ਕਾਰਜ ਆਦਮੀ ਅੰਦਰ ਵਿਆਪਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਸਵਾਰਥ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਲੱਗ ਜਾਣ ਤਾਂ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਝੰਝਟ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ ਔਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵ ਹੈ, ਉਹ ਭੌਤਿਕ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਅਤੇ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਬਲਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਫਲ ਦੀ ਉਮਰ ਲੰਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਸਵੈ-ਕਾਬੂ ਪਾ ਕੇ ਲੰਮਾ ਜੀਵਨ ਭੋਗਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਲਾਭ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੇਕਰ ਪ੍ਰਭੂ ਉੱਪਰ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖੇਗਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਭਰੋਸਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨੀ ਦਾ ਇੱਕ ਭਾਗ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਸਮੱਰਪਿਤ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ (ਲੋਕਾਂ) ਉੱਪਰ ਖਰਚ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਕਮਾਈ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਤਜਰਬੇ ਤੋਂ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਵਾਰਥ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਜੀਵਨ ਲੰਘਾਉਣਾ ਬਹੁਤ ਲਾਭਕਾਰੀ ਹੈ। ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਫਲ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਮਾਤਰ ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਇੱਕ ਸਾਧਾਰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿੱਚ ਅਭਿਆਸ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਸੰਸਾਰਕ ਜੀਵਨ ਸਵੈ-ਤਿਆਗ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਸਵਾਰਥ ਨਾਲ ਨਹੀਂ। ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, "ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ। ਤੁਹਾਡੀ ਜਨਮ ਤੋਂ ਬਣੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੋਹ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂਤੱਵ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਨੰਦਮਈ ਖੁਸ਼ੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਾ ਹੋਵੋ। ਨਾ ਕਿਸੇ ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਅਵੇਸਲੇ ਹੋਵੋ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਈਸ਼ਵਰ ਨਾਲ ਜੋੜ ਲਵੋ, ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਦਾ ਹੀ ਤਿਆਰ ਸਮਝੋ।

✪ ✪ ✪

12.12 ਸ਼ਲੋਕ :

श्रेय: हि ज्ञानम् अभि-आसात्, ज्ञानात् ध्यानम् विशिष्-य-ते।
ध्यानात् कर्म(न्)-फल-त्याग:, त्यागत् शान्ति: अन्-अन्तरम्॥

ਸ਼੍ਰੇਯਹ ਹਿ ਗ੍ਯਾਨਮ੍ ਅਭਿਆਸਾਤ੍, ਗਯਾਨਾਤੁ ਧ੍ਯਾਨਮ ਵਿਸ਼ਿਸ਼੍ ਯਤੇ।
ਧ੍ਯਾਨਾਤ੍ ਕਰ੍ਮ (ਨ੍) ਫਲ ਤ੍ਯਾਗਹ, ਤ੍ਯਾਗਾਤ੍ ਸ਼ਾਂਤਿਹ ਅਨ੍ਅੰਤਰਮ੍॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਸ਼੍ਰੇਯਹ : ਚੰਗੇਰਾ। ਹਿ : ਸੱਚਮੁੱਚ। ਗ੍ਯਾਨਮ੍ : ਬੁੱਧੀ, ਗਿਆਨ। ਅਭਿਆਸ੍ਤ੍ : ਅਭਿਆਸ ਨਾਲੋਂ। ਗ੍ਯਾਨਾਤੁ : ਗਿਆਨ ਨਾਲੋਂ। ਧ੍ਯਾਨਮ੍ : ਉਪਾਸਨਾ, ਧਿਆਨ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ। ਵਿਸ਼ਿਸ਼੍ ਯਤੇ : ਅੱਗੇ ਨਿੱਕਲ ਜਾਣਾ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ। ਧ੍ਯਾਨਾਤ੍ : ਧਿਆਨ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਨਾਲੋਂ। ਕਰ੍ਮ (ਨ੍) ਫਲ ਤਯਾਗਹ : ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਫਲ ਦਾ ਤਿਆਗ। ਤ੍ਯਾਗਾਤ੍ : ਤਿਆਗ। ਸ਼ਾਂਤਿਹ : ਅਮਨ। ਅਨ੍ਅੰਤਰਮ੍ : ਛੇਤੀ, ਤੱਤਕਾਲ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਅਭਿਆਸ ਤੋਂ ਸ਼ਾਸਤਰ ਗਿਆਨ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਹੈ। ਸ਼ਾਸ਼ਤ੍ਰ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਧਿਆਨ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਹੈ ਤੇ ਧਿਆਨ ਤੋਂ ਭੀ ਸਾਰੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਫਲ ਦਾ ਤਿਆਗ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਹੈ। ਕਰਮ ਫਲ ਤਿਆਗ ਤੋਂ ਤੱਤਕਾਲ ਹੀ ਪਰਮ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ "ਸ਼੍ਰੇਯਹ ਹਿ ਗ੍ਯਾਨਮ੍ ਅਭਿਆਸਾਤ੍" ਮਹਾਰਿਸ਼ੀ ਪਾਤੰਜਲੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ 'ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ

ਸਥਿਤ (ਸਥਿਰਤਾ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵਾਰ ਵਾਰ ਪਰਯਤਨ ਕਰਨ ਦਾ ਨਾਂ ਅਭਿਆਸ ਹੈ।' (ਯੋਗਦਰਸ਼ਨ 1.13) ਇਸ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿਚ ਅਭਿਆਸ, ਅਭਿਆਸ ਰੂਪ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ। ਅਭਿਆਸ ਯੋਗ ਦਾ ਵਾਚਕ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਅਭਿਆਸ ਵਿਚ ਨਾ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਗਿਆਨ, ਨਾ ਧਿਆਨ ਹੈ ਨਾ ਕਰਮਫਲ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਹੈ। ਜੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਟੁੱਟ ਜਾਣ 'ਤੇ ਵੀ ਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਪਯੁਕਤ ਅਭਿਆਸ ਨਾਲ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਜੜ੍ਹਤਾ (ਸਰੀਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਮਨ ਬੁੱਧੀ) ਦਾ ਆਸਰਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਗ੍ਯ੍ਾਨ : ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਗਿਆਨ ਹੈ। ਤੱਤਵ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ। ਤੱਤਵ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸਾਰੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਫਲ ਹੈ। ਜਿਸ ਗਿਆਨ ਦੀ ਏਥੇ ਅਭਿਆਸ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਸ ਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਨਾ ਤਾਂ ਅਭਿਆਸ ਹੈ, ਨਾ ਧਿਆਨ ਹੈ। ਨਾ ਕਰਮ ਫਲ ਦਾ ਤਿਆਗ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਅਭਿਆਸ ਦੀ ਥਾਂ ਉਪਯੁਕਤ ਗਿਆਨ ਹੀ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਹੈ। ੦ ਗ੍ਯ੍ਾਨਮ੍ - ਇਸ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਉਪਯੁਕਤ ਅਭਿਆਸ ਦੀ ਥਾਂ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਕਹਿਣ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਅਧਿਆਤਮਕ ਗਿਆਨ, ਰਹਿਤ-ਅਭਿਆਸ ਤੋਂ ਭਗਵਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿੱਚ ਉੱਨਾ ਸਹਾਇਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਜਿੰਨਾ ਅਭਿਆਸ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਗਿਆਨ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਭਗਵਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਅਭਿਲਾਸ਼ਾ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਉੱਠਣਾ ਜਿੰਨਾ ਆਸਾਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉੱਨਾ ਅਭਿਆਸ ਮਾਤਰਾਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ। ੦ ਗ੍ਯ੍ਾਨਾਤ੍ ਧ੍ਯ੍ਾਨਮ੍ ਵਿਸ਼ਿਸ਼੍ਯ੍ਤੇ - ਏਥੇ ਧਿਆਨ ਸ਼ਬਦ ਕੇਵਲ ਮਨ ਦੀ ਇਕਾਗਰਤਾ ਰੂਪ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ। ਧਿਆਨ ਯੋਗ ਦਾ ਵਾਚਕ ਨਹੀਂ। ਅਜਿਹਾ ਧਿਆਨ, ਉਸ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਚੰਗੇਰਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਅਭਿਆਸ ਧਿਆਨ ਤੇ ਕਰਮ ਫਲ ਦਾ ਤਿਆਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਸ਼ਾਸਤਰ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਮਨ ਉੱਪਰ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਇਸ ਲਈ ਮਨ ਨਿਅੰਤਰਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਧਿਆਨ ਨਾਲ, ਜੋ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਸ਼ਾਸਤਰ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਜੇਕਰ ਸਾਧਕ ਉਸ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸਦਉਪਯੋਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮ ਵੱਲ ਜ਼ਰੂਰ ਵਧੇਗਾ। ੦ ਧ੍ਯ੍ਾਨਾਤ੍ ਕਰਮ (ਨ੍) ਫਲਤ੍ਯ੍ਾਗਹ = ਗਿਆਨ ਤੇ ਕਰਮਫਲ ਤਿਆਗ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਧਿਆਨ ਦੀ ਥਾਂ ਗਿਆਨ ਤੇ ਧਿਆਨ ਤੋਂ ਰਹਿਤ 'ਕਰਮ ਫਲ ਤਿਆਗ' ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਹੈ। ਏਥੇ ਕਰਮ-ਫਲ ਤਿਆਗ ਦਾ ਅਰਥ ਕਰਮਾਂ ਤੇ ਕਰਮ ਫਲਾਂ ਦਾ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਤਿਆਗ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਕਰਮਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮਮਤਾ ਆਸਤਾ ਤੇ ਕਾਮਨਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਹੈ। ੦ ਕਰਮ ਫਲ ਕੀ ਹੈ ? ਜੋ ਵਸਤਾਂ ਉਤਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਵਿਨਾਸ਼ਸ਼ੀਲ ਹਨ, ਉਹ ਕਰਮ ਫਲ ਹਨ। ੦ ਸਰੀਰ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਯੋਗਤਾ ਸਮੱਰਥਾ ਪਦਾਰਥ ਆਦਿ ਸਭ ਕੁੱਝ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਹਨ, ਉਸ ਦੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ। ਕਰਮ-ਫਲ ਤਿਆਗੀ ਅਥਵਾ ਕਰਮਯੋਗੀ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਮਿਲੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਸਮਾਜ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇੰਜ ਸੰਸਾਰ (ਜੜ੍ਹਤਾ) ਨਾਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਰਮ-ਯੋਗੀ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੱਖਰੇ ਧਿਆਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਉਹ ਧਿਆਨ ਲਾਉਣਾ ਵੀ ਚਾਹੇ, ਸੰਸਾਰਕ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਥਾਂ ਸੁਕਾਮ-ਭਾਵ ਤੋਂ ਲਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ੦ ਤ੍ਯ੍ਾਗਾਤ੍ ਸ਼ਾਂਤਿਹ ਅਨ੍ ਅੰਤਰਮ੍ : ਏਥੇ ਤ੍ਯ੍ਾਗਾਤ੍ ਪਦ ਕਰਮ ਫਲ ਤਿਆਗ ਦੇ ਲਈ ਹੀ ਆਇਆ ਹੈ। ਤਿਆਗ ਦਾ ਸਰੂਪ ਕੀ ਹੈ ? ਤਿਆਗ ਨਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣਾ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਨਾ ਉਸ ਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸੰਬੰਧ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵਾਸਤਵਿਕ ਤਿਆਗ ਉਸੇ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਭੁੱਲ ਕੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਸਮਝ ਲਿਆ ਹੈ। ੦ ਜੀਵ ਖ਼ੁਦ ਚੇਤਨ ਤੇ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਹੈ, ਪਰ ਸੰਸਾਰ ਜੜ੍ਹ ਤੇ ਵਿਨਾਸ਼ੀ ਹੈ। ਜੀਵ ਭੁੱਲ ਨਾਲ (ਆਪਣੇ ਅੰਸ਼ੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ) ਵਿਜਾਤੀਯ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਮੰਨੇ ਹੋਏ ਸੰਬੰਧ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ੦ ਤਿਆਗ ਅਸੀਮ ਹੈ, ਪਰ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਸੀਮਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਤਿਆਗ ਵਿੱਚ ਸੀਮਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਜਿਵੇਂ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਦੇ ਹਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਾਂ ਸੀਮਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਅਸੀਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵੀ ਅਸੀਮ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਅਸੀਮ ਹੈ। ਸੀਮਤ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਮੋਹ ਕਾਰਨ ਅਸੀਮ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਏਥੇ 'ਤ੍ਯ੍ਾਗਾਤ੍' ਪਦ ਕਰਮਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਲਾਂ (ਸੰਸਾਰ) ਦੇ ਨਾਲ ਭੁੱਲ ਕਾਰਨ ਮੰਨੇ ਹੋਏ ਸੰਬੰਧ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਤਿਆਗ ਦਾ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸਰੂਪ ਇਹੋ ਹੈ। ੦ ਤਿਆਗ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ, ਜਪ ਭਜਨ ਧਿਆਨ ਸਮਾਧੀ ਆਦਿ ਦੇ ਫਲ ਦਾ ਤਿਆਗ ਵੀ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਬੰਧਨ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਲਈ ਕੁੱਝ ਵੀ ਚਾਹ ਨਾ ਰੱਖਣਾ ਹੀ ਤਿਆਗ ਹੈ। ੦ ਵਾਸਤਵਿਕ ਤਿਆਗ ਵਿੱਚ ਤਿਆਗ ਵਿਰਤੀ ਤੋਂ ਵੀ ਸੰਬੰਧ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ੦ ਸ਼ਾਂਤਿਹ - ਪਦ ਦਾ ਭਾਵਾਰਥ ਪਰਮਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ, ਏਸੇ ਨੂੰ ਭਗਵਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਅਭਿਆਸ ਗਿਆਨ ਤੇ ਧਿਆਨ ਤਿੰਨਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਤੋਂ ਕਰਮਫਲ ਤਿਆਗ ਸਾਧਨ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਹੈ। ਜਦ ਤੱਕ ਸਾਧਕ ਵਿੱਚ ਫਲ ਦੀ ਆਸਥਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਤਦ ਤੱਕ ਉਹ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ (5.12) ਕਰਮ ਫਲ ਤਿਆਗ ਅਥਵਾ ਕਰਮ-ਯੋਗ ਵਿੱਚ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਕਰਮਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆਸਤਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (5.11) ਇਸ ਲਈ ਜੜ੍ਹਤਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਨਾ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਕਰਮਯੋਗੀ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਪਰਮਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। (5.12)

ਵਿਆਖਿਆ :- ਧਾਰਮਿਕ ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜ ਵਿਧੀਆਂ ਦੇ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ ਅਭਿਆਸ। ਕਈ ਲੋਕ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੱਠਪੁਤਲੀ ਅਥਵਾ ਯੰਤਰਿਕ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਬਿਨਾਂ ਅਨੁਭਵ ਅਨੁਭੂਤੀ ਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਸਮਾਜਿਕ ਆਦਤ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀ ਉਹੋ ਕੁੱਝ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲੋਕ (ਵੱਡੇ ਵਡੇਰੇ) ਕਰਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਕ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਵਿਅਕਤੀ ਮੰਦਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਅੱਗੇ ਖੜ੍ਹ ਕੇ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਹੱਥ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਫੇਰੀ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੂਰਤੀ ਅੱਗੇ ਡੰਡੋਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਵਾਪਸ ਘਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਮੰਦਰ ਜਾ ਕੇ, ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਜਨਮ ਦਾਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਫਰਜ਼ ਪੂਰਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਕਿ ਨਿਯਮ ਕਾਇਦੇ ਕੀ ਹਨ ? ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਆਧਾਰ-ਸ਼ਿਲਾ ਹਨ। ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਆਦਿਤ ਵਿੱਚ ਬੱਝੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਉਹ ਅਸੂਲਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਯਾਦ ਤੇ ਪਹਿਚਾਣ ਭਾਵੇਂ ਮੰਦਰ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਮੰਦਰ ਜਾਣਾ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ ਪਿਆਰ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਇਹ ਅਸੂਲ ਪਹਿਲੇ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਹਨ। ਕੇਵਲ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜ ਅਪਨਾਉਣੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਹੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਤੀਜਾ ਵਿਅਕਤੀ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਨੀਯਤ ਸਮੇਂ ਉੱਪਰ ਪੂਜਾ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਅਜਿਹੀ ਦੈਵੀ-ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜੋ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਜੀਵਾਂ ਵਿਚ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸੰਪਰਕ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਆਦਮੀ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਜੇ ਵੀ ਬਿਹਤਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸੱਚ ਉੱਪਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਬੌਧਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸਮਝਿਆ ਹੈ। ਇੱਕ ਚੌਥਾ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ, ਸ਼ਰਧਾ ਪੂਰਵਕ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਭਾਈਵਾਲ ਬਣਦਿਆਂ, ਅਮਲੀ ਸ਼ਕਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕੇ ਚੰਗੇ ਹਨ। ਤਿਆਗ ਦਾ ਜੋ ਉਹ ਅਭਿਆਸ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਸਾਧਕ ਹਨ। ਦਿਲੋਂ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਅਭਿਆਸ (ਸਹੀ) ਯੋਗ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਉਪਾਸਨਾ ਉਸ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਕੰਮ ਹਨ। ਤਿਆਗ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਜੋ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਆਪ ਤਿਆਗੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕੁੱਝ ਕੁੱਤੇ ਇੱਕ ਰੋਟੀ ਦੇ ਟੁਕੜੇ

ਲਈ ਲੜਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸੁਲਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੇ ਯਤਨ ਕਰ ਲਏ ਜਾਣ। ਪਰ ਇੱਕ ਕਾਂ ਜਦ ਇੱਕ ਰੋਟੀ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਵੇਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਾਂ ਕਾਂ ਕਰਕੇ ਹੋਰ ਦੂਜੇ ਕਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਵੰਡ ਕੇ ਖਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਤਿਆਗ ਦੀ ਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕੁੱਤਿਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਾਵਾਂ ਦੀ ਜਿਉਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਦਾ ਸਾਹਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲਵਰਤਨ ਕਰਨ ਦੀ ਕਲਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤਿਆਗ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਉਚੇਰੀ ਨੈਤਿਕਤਾ ਵੱਲ ਲਿਜਾਣ ਦੀ ਸੁਨਹਿਰੀ ਕੁੰਜੀ ਹੈ। 'ਇੱਕ ਇੱਲ੍ਹ ਨੇ ਬੁੱਚੜ ਦੀ ਦੁਕਾਨ 'ਚੋਂ ਇੱਕ ਮਾਸ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਉਠਾਇਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦਰੱਖਤ ਦੀ ਟਾਹਣੀ ਉੱਪਰ ਬੈਠ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖਾਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਪਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਕਈ ਹੋਰ ਪੰਛੀ ਉਸ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਲਈ ਉਸ ਉੱਪਰ ਝਪੱਟ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਇੱਲ੍ਹ ਇੱਕ ਦਰੱਖਤ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਦਰੱਖਤ 'ਤੇ ਬੈਠਣ ਲੱਗੀ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੰਛੀਆਂ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨਾ ਮਿਲੀ। ਇਸ ਝਮੇਲੇ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਮਾਸ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਨੂੰ ਹੀ ਹੇਠਾਂ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਇੱਕ ਟਾਹਣੀ ਉੱਪਰ ਬੈਠ ਗਈ। ਦੂਰ ਬੈਠੇ ਇੱਕ ਸੰਨਿਆਸੀ ਨੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੇਖਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਇੱਲ੍ਹ ਦੀ ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਇਕ ਸਬਕ ਸਿੱਖਿਆ ਕਿ 'ਪੂਰਨ ਸ਼ਾਂਤੀ ਕੇਵਲ ਤਿਆਗ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ।' 'ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ'

✪ ✪ ✪

12.13 ਸ਼ਲੋਕ :

अ-द्वेष्टा सर्व-भू-तानाम्, मैत्रः करूणः एव च। निर्-ममः निर्-अहम्-कारः, सम-दुःख-सुखः क्षमी॥

ਅਦਵੇਸ਼੍ਟਾ ਸਰਵ ਭੁਤਾਨਾਮ੍, ਮੈਤ੍ਰਹ ਕਰੁਣਹ ਏਵ ਚ।

ਨਿਰ੍ਮਮਹ ਨਿਰ੍ ਅਹਮਮ ਕਾਰਹ, ਸਮਦੁਖ ਸੁਖਹ ਕ੍ਸ਼੍ਮੀ॥

12.14 ਸ਼ਲੋਕ :

सम्-तुष्-तः सततम् योगी, य(म्)-त-आत्मा दृढ-निः-चयः। मयि अर्पित-मनः-बुद्धिः, यः मद्-भक्तः सः मे प्रियः॥

ਸਮ੍ ਤੁਸ਼੍ਤਹ ਸਤਤਮ੍ ਯੋਗੀ, ਯ (ਮ੍) ਤ ਆਤ੍ਮਾ ਦ੍ਰਿੜਨਿਹ-ਚਯਹ।

ਮਯਿ ਅਰ੍ਪਿਤ ਮਨਹ ਬੁਧਿਹ, ਯਹ ਮਦ੍ ਭਕ੍ਤ੍ਹ ਸਹ ਮੇ ਪ੍ਰਿਯਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ (12.13) :- ਅਦਵੇਸ਼੍ਟਾ : ਨਫ਼ਰਤ ਨਾ ਕਰਨੀ। ਸਰ੍ਵਭੂਤਾ ਨਾਮ੍ : ਸਾਰੇ ਜੀਵ। ਮੈਤ੍ਰਹ : ਮਿੱਤਰਤਾ। ਕਰੁਣਹ : ਭਾਵਨਾ ਕਰੁਣਾ। ਏਵ : ਭੀ। ਚ : ਅਤੇ। ਨਿਰ੍ਮਮਹ : ਆਪਣੇ ਪਣ ਆਪਣੇ ਮਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ। ਨਿਰ੍ਅਹਮ੍ : ਹੰਕਾਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ। ਸਮਦੁਖ ਸੁਖਹ : ਦੁਖ ਸੁਖ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ। ਕ੍ਸ਼੍ਮੀ : ਮੁਆਫ਼ ਕਰਦਿਆਂ।

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ (12.14) :- ਸਮ੍ਤੁਸ਼ਤਹ : ਸੰਤੁਸ਼ਟ। ਸਤਤਮ੍ : ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਰਪੱਕ, ਉਪਾਸਨਾ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ। ਯੋਗੀ : ਯੋਗੀ। ਯ (ਮ੍) ਤ ਆਤ੍ਮਾ : ਸਵੈ ਕਾਬੂ। ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਹਚਯਹ : ਪਰਪੱਕ ਇਰਾਦਾ। ਮਯਿ ਅਰ੍ਪਿਤ ਮਨਹ ਬੁਧਿਹ : ਮੇਰੇ ਲਈ ਆਪਣਾ ਮਨ ਤੇ ਬੁੱਧੀ ਸਮਰਪਿੱਤ ਕਰਨੀ। ਯਹਮਦ੍ ਭਕ੍ਤ੍ਹ : ਮੇਰੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ, ਮੇਰੇ ਭਗਤ। ਸਹ/ਮੇ/ਪ੍ਰਿਯਹ : ਉਹ/ਮੇਰੇ/ਪਿਆਰੇ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ (12.13) :- ਜਿਹੜਾ ਸਮੁੱਚੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦੋਸ਼ ਤੋਂ ਰਹਿਤ, ਮਿੱਤਰ ਭਾਵ ਤੋਂ ਪੂਰਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਰੁਣਾਮਈ ਹੈ ਅਤੇ ਮਮਤਾ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਅੰਹਮ (ਹੰਕਾਰ) ਰਹਿਤ ਹੈ। ਸੁੱਖ ਦੁੱਖ ਵਿੱਚ ਸਾਮਾਨ ਭਾਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ (12.14) :- ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਨਿਰੰਤਰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਯੋਗੀ (ਸਮੁੱਚੇ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਲਈ ਹਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਚਿਤ ਵਾਲਾ) ਹੈ। ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਪੱਕੇ ਇਰਾਦੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਸਮੱਰਪਣ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਉਹੋ ਭਗਤ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ (12.13) :- ਅਦ੍ਵੇਸ਼੍ਟਾ ਸਰਵ ਭੂਤਾਨਾਮ੍ (ਅਦਵੇਸ਼ਟਾ = ਨਫ਼ਰਤ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ) ਅਨਿਸ਼ਟ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ਼ਟ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿੱਚ ਅਥਵਾ ਧਨ ਮਾਨ ਵੱਡਿਆਈ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਆਦਿ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ। ਅਨਿਸ਼੍ਟ ਪਦਾਰਥ ਕਿਰਿਆ ਵਿਅਕਤੀ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਸੰਜੋਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ। ੦ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ, ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪ੍ਰਤਿ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਦਵੇਸ਼ ਭਾਵ ਰੱਖਣਾ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਦਵੇਸ਼ ਭਾਵ ਹੈ। ਦਵੇਸ਼ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਭਗਵਾਨ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਦਵੇਸ਼ ਭਾਵ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋਣਾ 'ਤੇ ਹੀ, ਭਗਵਾਨ ਵਿੱਚ ਪੂਰਣ ਪ੍ਰੇਮ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਭਗਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਪ੍ਰਤਿ ਦਵੇਸ਼ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਮੈਤ੍ਰਹ ਕਰੁਣਾ ਏਵ ਚ : ਭਗਤ ਗਿਆਨੀ, ਮਿੱਤਰ ਕਰੁਣਾ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਦੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਕੇਵਲ ਦਵੇਸ਼ ਦਾ ਅਤਿਅੰਤ ਅਭਾਵ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਬਲਕਿ ਸੰਪੂਰਣ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਭਾਵ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮੈਤਰੀ ਤੇ ਦਿਯਾ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰ ਭੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਦੇ ਸੁਹਿਰਦ ਹਨ।(5.21) ੦ ਭਗਤ - ਆਪਣਾ ਅਨਿਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਭੀ ਮਿੱਤਰਤਾ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ੦ ਚਿੱਤ ਸ਼ੁੱਧੀ ਲਈ "ਪਾਤੰਜਲੀ ਯੋਗਦਰਸ਼ਨ" ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਉਪਾਅ ਦੱਸੇ ਹਨ। 1. ਸੁਖੀਆਂ ਪ੍ਰਤਿ ਮੈਤਰੀ 2. ਦੁਖੀਆਂ ਪ੍ਰਤਿ ਕਰੁਣਾ 3. ਪੁਣਯਾਤਮਾਵਾਂ ਪ੍ਰਤਿ ਪਰਸੰਨਤਾ ਅਤੇ 4. ਪਾਪਾਤਮਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਉਪੇਕਸ਼ਾ ਦੇ ਭਾਵ। ਰੱਖਣ ਨਾਲ ਚਿੱਤ ਨਿਰਮਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਭਗਤ ਵਿੱਚ ਸੁਖੀਆਂ ਤੇ ਪੁਣਯਾਤਮਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਮੈਤਰੀ ਦਾ ਭਾਵ ਅਤੇ ਦੁਖੀਆਂ ਤੇ ਪਾਪਾਤਮਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਕਰੁਣਾ ਦਾ ਭਾਵ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਭਗਤ ਦੀ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਤਿ ਮਮਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਰਮਮ੍ਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਭਗਤ ਸੁੱਖ ਦੁੱਖ ਵਿੱਚ ਸਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਨੁਕੂਲ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਲਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਸ਼੍ਮੀ : ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਪ੍ਰਤਿ ਵੰਡ ਦੇਣ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਉਹ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਉਂਦਾ, ਬਲਕਿ ਦੰਡ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾਂ ਮੁਆਫੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

(12.14) - ੦ "ਸੰਤੁਸ਼੍ਟ੍ਹ ਸਤਤਮ੍" ਉਹ ਸੰਤੋਸ਼ ਮਨ ਬਲ ਜਿੱਤ ਹਾਰ ਤੋਂ ਘਬਰਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸੰਤੋਸ਼ੀ ਪੁਰਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਨਿਤ੍ਯ ਨਿਰੰਤਰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਭਗਤੀ ਭਾਵਾਂ ਵਾਲਾ ਨਿਤ੍ਯ ਨਿਰੰਤਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਪੁਰਸ਼ ਯੋਗੀ ਹੈ। ੦ ਉਹ (ਭਗਤ) ਯਤਾਤ੍ਮਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਸਹਿਤ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਉੱਪਰ ਪੂਰਣ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ੦ ਉਹ ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸ਼ਚੇ ਵਾਲਾ ਸਿੱਧ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਸੰਸਾਰ ਸੱਤਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ। ੦ ਜਦ ਸਾਧਕ ਇੱਕ ਮਾਤਰ ਭਗਵਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਉਦੇਸ਼ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਸੱਮਰਪਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੇਮ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿੱਚ ਮਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ੦ ਯਹ ਮਦ੍ ਭਕ੍ਤ੍ਹ ਸਹ ਮੇ ਪ੍ਰਿਯਹ - ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪਿਆਰੇ ਹਨ। ਪਰ ਭਗਤ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਵਾਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ (4.11)

ਇਸ ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਭੀ ਭਗਤ ਪਿਆਰੇ ਹਨ।

ਵਿਆਖਿਆ (12.13 ਤੇ 12.14) :- ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਇਕੱਲਾ ਤੇ ਓਪਰਾ ਸਮਝਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ, ਅਗਿਆਨਤਾ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਝਗੜਾਲੂ ਰੂਪ ਨਫ਼ਰਤ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਰੀਤੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਹਿਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਉਸਾਰੂ ਮੋੜ ਕੱਟਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਨਫ਼ਰਤ ਤੋਂ ਬਚਦੇ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪੱਥਰ ਜਾਂ ਪੱਥਰ ਵਰਗੇ ਲੋਕ ਤਾਂ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਇਸ ਦੀ ਬਿਹਤਰੀ ਲਈ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸਾਰੂ ਕਰਨ ਦੀ ਪਹਿਲ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਹਰ ਇੱਕ ਨਾਲ ਦੋਸਤਾਂ ਵਰਗਾ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨਾ, ਇਹ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਵਿਵਸਾਏ ਵਾਲੇ ਬੇਧੜਕ ਲੋਕ ਹਨ, ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਅੱਗੇ ਵਧਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਪ੍ਰਭੂ ਉਪਾਸਕ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਖਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਬਲਕਿ ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਕੁੱਝ ਨਾ ਕੁੱਝ ਦੇਣਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਤਾਂ ਐਨਾ ਦਿਆਵਾਨ ਰਹਿਮ ਦਿਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਭਲਾ ਹੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਹੰਕਾਰਵਾਦ ਅਥਵਾ ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਨੇਕ ਰੂਪ ਹਨ ਪਰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਹੰਕਾਰਵਾਦ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖਤਰਨਾਕ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਜਾਵੇ ਕਿ ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਚਿੱਕੜ ਅਥਵਾ ਦਲਦਲ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਸੱਚਾ ਸਾਧਕ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ 'ਮੈਂ ਅਤੇ ਮੇਰਾ' ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਦਿਆਲੂ ਸੇਵਾ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਉਪਾਸਕ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਲਕੀਅਤ ਤੋਂ ਹੱਥ ਧੋਣੇ ਪੈ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਵੀ ਕਰਨਾ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਉਹ ਅਗਨੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹਾਨੀ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਦੀ। ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਉਸ ਦੇ ਵਰਨਣਯੋਗ ਜੀਵਨ ਤੇ ਕੰਮਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਨ ਲੱਗਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਨਾ ਹੀ ਜੇ ਕੋਈ ਉਸ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰੇ, ਉਹ ਉਸ ਤੋਂ ਵਡਿਆਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਉਸ ਦੇ ਮਨ 'ਤੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਪਾਸਕ ਅਗਿਆਨਤਾ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਮਮਤਾ ਦਿਖਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੱਚਾ ਸਾਧਕ ਹਮੇਸ਼ਾ ਧੀਰਜ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਬਰ ਸੰਤੋਖ, ਸਵੱਰਗੀ ਅਥਵਾ ਆਤਮਕ ਸੁੱਖ, ਖੁਸ਼ਦਿਲੀ ਤੇ ਤਰਨਸ਼ੀਲਤਾ ਕਿਸੇ ਯੋਗੀ ਲਈ ਆਪਣਾ ਆਪ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਯੋਗ ਵਿੱਚ ਯੁਕਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਸਵੈ ਨਿਅੰਤਰਣ ਤੇ ਮਰਯਾਦਾ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਧਿਆਤਮਕ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਡਾਵਾਂ ਡੋਲ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਰਪੱਕ ਰੀਤੀਆਂ ਤੇ ਮੁੱਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸਮਝ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਦਿਸ਼ਾ-ਯੰਤਰ ਦੀ ਸੂਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਪਾਸਕ ਦੀ ਕਾਰਜ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਤੇ ਯੋਗਤਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਭਗਤ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਪਿਆਰਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। "ਕੀ ਪ੍ਰਭੂ - ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਭੇਟਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਧਨ ਜਾਇਦਾਦ ਅਰਪਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਮਹੱਤਤਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ? ਨਹੀਂ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਪ੍ਰਭੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਆਪਣੀ ਮਿਹਰ ਦਾ ਹੱਥ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਥਾਹ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵਨਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਦਿਆਲੂ ਪ੍ਰਭੂ ਕੇਵਲ ਭਗਤੀ ਉਪਾਸਨਾ ਨੂੰ ਮਹੱਤਤਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵਿਵੇਕ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰੀ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਤਿਆਗ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।" ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ

✪ ✪ ✪

12.15 ਸ਼ਲੋਕ :

यस्मात् त उद्–विजते लोक:, लोकात् न उद्–विजते च य:। हर्ष-अ-मर्ष-भय-उद्-बेगै:, सुच्-त: य: स: च मे प्रिय:॥

ਯਸ੍ਮਾਤ੍ ਨ ਉਦ੍ਵਿਜਤੇ ਲੋਕਹ, ਲੋਕਾਤ੍ ਨ ਓਦ੍ ਵਿਜਤੇ ਚ ਯਹ।
ਹਰ੍ਸ਼ ਅ ਮਰ੍ਸ਼ ਭਯ ਉਦ੍ਵਗੈਹ, ਮੁਚ੍ਤਹ ਯਹ ਸਹ ਚ ਮੇ ਪ੍ਰਿਯਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਯਸ੍ਮਾਤ੍ : ਕਿਸ ਕੋਲੋਂ। ਨ : ਨਾ। ਉਦ੍ਵਿਜਤੇ : ਜਦੋ ਜਹਿਦ ਕਰਨੀ। ਲੋਕਹ : ਲੋਕ, ਜਗਤ। ਲੋਕਾਤ੍ : ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਉਦ੍ਵਿਜਤੇ : ਜਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰਨੀ, ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨਾ। ਚ : ਅਤੇ। ਯਹ : ਕੌਣ। ਹਰ੍ਸ਼ ਅਮਰ੍ਸ਼ ਭਯ ਉਦ੍ਵਗੈਹ : ਖੁਸ਼ੀ ਨਫ਼ਰਤ ਦੁਸ਼ਮਨੀ ਡਰ ਚਿੰਤਾ ਦੇ ਰਾਹੀਂ। ਮੁਚ੍ਤਹ : ਮੁਕਤ ਹੋਣਾ। ਯਹਸਹ : ਕੌਣ, ਉਹ। ਚ : ਅਤੇ। ਮੇ : ਮੈਨੂੰ। ਪ੍ਰਿਯਾ : ਪਿਆਰਾ।

੦ ਸ਼ਬਦਾਰਥ :- ਜਿਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਉਦਵੇਗ (ਕਸ਼ਟ ਬਿਪਤਾ) ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਬਿਪਤਾ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਜੋ ਖੁਸ਼ੀ, ਗ਼ਮੀ, ਡਰ ਅਤੇ ਮੁਸੀਬਤ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਯਸ੍ਮਾਤ੍ ਨ ਉਦ੍ ਵਿਜਤੇ ਲੋਕਹ : ਭਗਤ ਸਾਰਿਆਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਜੀਵਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਹੀ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਮਨ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸੰਪੂਰਣ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਏਕ ਮਾਤ੍ਰ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਲਈ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਕਈ ਲੋਕ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਆਦਰ ਮਾਨ ਤੇ ਚਰਿੱਤਰ ਕਾਰਨ ਈਰਖਾ ਕਰਨ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਭਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਭਗਤ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਹੀ ਦੇਖਦਾ ਹੈ (7.19) ਭਗਤਾਂ ਨਾਲ ਚੰਗਾ ਵਿਵਹਾਰ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤਿ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਨੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ ਹਰਨ, ਮਛਲੀ ਤੇ ਸੱਜਣ ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜੰਗਲ ਜਲ ਤੇ ਸੰਤੋਸ਼ ਉੱਪਰ ਜੀਵਨ ਨਿਰਵਾਹ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਪਰ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਮਛੇਰੇ ਤੇ ਦੁਸ਼ਟ ਲੋਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬਿਨਾਂ ਕਾਰਨ ਵੈਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਗਤ - ਦੂਜਿਆਂ ਮਨੁੱਖਾਂ, ਜੀਵਾਂ ਪ੍ਰਤਿ ਨਫ਼ਰਤ ਭਾਵ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ। ਪਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਈਰਖਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣਦੇ ਹਨ। ੦ ਲੋਕਾਤ੍ ਨ ਉਦ੍ ਵਿਜਤੇ ਚ ਯ = ਭਗਤ ਨੂੰ ਖੁਦ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨਾਲ ਉਦਵੇਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ 1. ਭਗਤ ਦਾ ਸਰੀਰ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਵੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਜਾਂ ਅਨ-ਇੱਛਾ ਤੋਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਬੋਧ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਤੇ ਭਗਵਾਨ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰੇਮ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਭਗਤ ਭਾਗਵਤ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿੱਚ ਐਨਾ ਮਸਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਕਾਰਜਾਂ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਹੀ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਭ ਪਾਸੇ ਭਗਵਤ ਲੀਲਾ ਹੁੰਦੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਉਦਵੇਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। 2. ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਉਦਵੇਗ ਤਦ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੇ ਉਸ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਮਾਨਤਾ ਸਾਧਨਾ ਧਾਰਣ ਆਦਿ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰਣ ਕਾਮਨਾ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਹਰਸ਼ ਅਮਰ੍ਸ਼ ਭਯ ਉਦ੍ ਵੇਗੈਹ, ਮੁਚ ਤਹ ਯਹ ਸਹ ਚ ਮੇ ਪ੍ਰਿਯਾਹ = ਏਥੇ ਹਰਸ਼ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਧ ਭਗਤ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਤਾਂ ਨਿਤ੍ਯ ਇਕ ਰਸ,

ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਅਲੌਕਿਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਸੰਸਕਾਰਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਸੰਜੋਗ ਵਿਯੋਗ ਅਨੁਕੂਲ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਘਟਣ ਵਧਣ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਭਗਵਾਨ ਦੀਆਂ ਲੀਲਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮਗਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਅਮਰ੍ਸ਼ – ਕਿਸੇ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਨਾ ਕਰਨਾ ਅਮਰ੍ਸ਼ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਵਿਰਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦੂਜੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਤਰੱਕੀ ਮਾਨ ਵਡਿਆਈ ਤੇ ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿੱਚ ਈਰਖਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਉਨਤੀ ਸਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਪਰ ਭਗਤ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਨਿਰਮਲ ਨਿਰਲੇਪ ਨਿਰਪੱਖ ਅਤੇ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲਾ ਪੁਰਸ਼ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਇਸ਼ਟ ਦੇ ਵਿਯੋਗ ਅਤੇ ਅਨਿਸ਼ਟ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਦੀ ਆਸ਼ੰਕਾ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ "ਭੈਅ" ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਭੈਅ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ 1. ਬਾਹਰੀ ਭੈਅ : ਜਿਵੇਂ ਸ਼ੇਰ, ਸੱਪ, ਚੋਰ, ਡਾਕੂ ਆਦਿ ਤੋਂ ਅਨਿਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਜਾਂ ਸੰਸਾਰਕ ਹਾਨੀ ਪੁੱਜਣ ਕਾਰਨ 2. ਭੀਤਰੀ ਭੈਅ – ਜਿਵੇਂ ਚੋਰੀ, ਝੂਠ, ਕਪਟ ਵਿਭਚਾਰ ਆਦਿ ਉੱਚੀਆਂ ਸੁੱਚੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ। ੦ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਭੈਅ ਮੌਤ ਦਾ ਭੈਅ ਹੈ। ਕਿੱਡਾ ਵੱਡਾ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਵੇਕਸ਼ੀਲ ਹੋਵੇ – ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਮੌਤ ਦਾ ਡਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੋਂ ਮੇਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਕੀ ਬਣੇਗਾ ? ਪਰ ਭਗਤ ਮੌਤ ਦੇ ਨਾਲ ਮੋਹ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਭੈਅ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਉਹ ਤਾਂ ਭਗਵਤ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਆਸ਼ਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਭਗਵਾਨ ਸੰਗ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਭੈਅ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ੦ ਉਦਵੇਗ : ਮਨ ਦਾ ਇੱਕ ਰੂਪ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਬੇਚੈਨ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਉਦਵੇਗ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। 12.15 ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਉਦਵੇਗ ਸ਼ਬਦ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਆਇਆ ਹੈ 1. ਭਗਤ ਦੀ ਕੋਈ ਕਿਰਿਆ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਉਦਵੇਗ ਦਾ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ। 2. ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਸੇ ਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਭਗਤ ਦੇ ਅੰਤਹ ਕਰਣ ਵਿੱਚ ਉਦਵੇਗ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। 3. ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਰ ਵਾਰ ਯਤਨ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਜੇ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਨਾ ਮਿਲੇ, ਅਨੇਕਾਂ ਦੁੱਖਦਾਈ ਘਟਨਾਵਾਂ ਰੁੱਤ ਪਰਿਵਰਤਨ ਭੂਚਾਲ, ਹੜ੍ਹ ਆਦਿ ਕਰੋਪੀਆਂ ਤੋਂ ਦੁੱਖਦਾਈ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਾਪਰਨਾ। ਪਰ ਉਦਵੇਗ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਉਦਵੇਗ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ੦ ਮੁਕ੍ਤਹ – ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਕਤ। ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿੱਚ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਆਦਰ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਅਰਥਾਤ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਪੂਰਣਤਾ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਨਾ ਲੱਗਣ 'ਤੇ ਹੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ, ਨਾ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਤੇ ਭੈਅ ਉਦਵੇਗ ਆਦਿ ਵਿਕਾਰ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ, ਭਗਤ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਭਗਵਾਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਸੁਤੰਤਰ ਸੱਤਾ ਤੇ ਮਹੱਤਤਾ ਨਾ ਰਹਿਣ ਨਾਲ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਰ ਪੈਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਉਹ ਸਦਗੁਣ ਸਦਾਚਾਰਾਂ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਥੇ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਭਕ੍ਤਹ ਪਦ ਦੀ ਥਾਂ ਮੁਕ੍ਤਹ ਪਦ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਭਾਵਾਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਸਦਾ ਹੀ ਦੁਰਗੁਣ ਦੁਰਾਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਦੈਵੀ ਸੰਪਤੀ ਸਦਗੁਣਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। (16.05) ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਗੁਣ ਵੀ ਹੈ। ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਗੁਣ ਦਾ ਪਤਾ ਵੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਦੇਣ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਭਗਤ – ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਸਾਧਕ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਪੁੱਜਦਾ। ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਜਾਂ ਅਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚੰਗਿਆਈ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਬੁਰਿਆਈ ਦੀ ਨਹੀਂ। ਕੁੱਝ ਕਾਰਜ ਜੋ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕਦੇ ਕਦੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖਦਾਈ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਚੰਗਿਆਈ ਫੈਲਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਇੱਕ ਸਰਜਨ ਆਪਣੇ ਮਰੀਜ਼ ਲਈ, ਇੱਕ ਅਧਿਆਪਕ ਆਪਣੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਕਦੇ ਕਦੇ ਜੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਠੇਸ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਕਾਰਜ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਬੁਰਿਆਈ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਦਰਅਸਲ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਚੰਗਿਆਈ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਜੋ ਹਾਨੀ ਪੁੱਜਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਜ਼ਖ਼ਮ ਜਾਂ ਸੱਟ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਧਕ ਦਾ ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ ਵੱਲੋਂ ਬਖਸ਼ਸ਼ਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਭੇਂਟਾ ਸਮਝ ਕੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿੰਨਾ ਵੱਧ ਉਹ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਓਨੀ ਵੱਧ ਹੀ ਸਾਧਕ ਦੀਆਂ ਖ਼ੁਸ਼ੀਆਂ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉੱਨਾਂ ਹੀ ਸਾਧਕ ਪ੍ਰਭੂ ਲਈ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਧਾ ਵਧਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਭਗਤ – ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਭਗਤ ਦੀ ਇੱਕ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ। ਸਵੈ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਕਿਸਮ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਧਕ ਅੰਦਰ ਅਸਲੀ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਮਨ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ? ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਇਸ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਵਧੇਰੇ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਅਨੁਭਵ ਨਾ ਕਰੇ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ੁਸ਼ਗਵਾਰ ਸਮਝੇ। ਜੋ ਮਨ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਗ਼ਮੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਮਨ – ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ – ਦੁੱਖ ਸੁੱਖ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸੱਚਾ ਸਾਧਕ ਉਹ ਹੈ, ਜੋ ਕ੍ਰੋਧ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਨੂੰ ਛੱਡਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਪੱਕੇ ਮਿੱਤਰ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਸਾਧਕ ਮਨ ਨੂੰ ਕ੍ਰੋਧ ਜਾਂ ਨਫ਼ਰਤ ਨੇ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਵਧ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਘਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕ੍ਰੋਧ ਦੀ ਝੱਖੜ ਜਾਂ ਨਫ਼ਰਤ ਦੀ ਹਨੇਰੀ, ਸਾਧਾਰਣ ਆਦਮੀ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਘਿਸਰਕੇ ਤੁਰਨ ਵਾਲਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਧਕ ਦਾ ਮਨ ਇੱਕ ਦਰੱਖਤ ਵਾਂਗ ਅਡੋਲ ਸਿੱਧਾ ਖੜ੍ਹਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਤੁੱਛ ਭਾਵ ਉਸ ਦੇ ਤਕੜੇ ਮਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਡਰ ਦਾ ਕਰੋਪ ਤਾਂ ਮੌਤ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਭੈੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਕਾਇਆ ਨਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਵਿਅਕਤਿੱਤਵ ਵੀ ਤਬਾਹ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਡਰਿਆ ਹੋਇਆ ਵਿਅਕਤੀ ਖਾਲੀ ਮਨੋਵੇਗਾਂ ਦਾ ਢੇਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁੱਝ ਵੀ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦਾ। ਪਰ ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਨਾ ਡਰ, ਨਾ ਨਫ਼ਰਤ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੈਵੀ-ਕਿਰਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਝਲਕਦਾ ਹੈ। ਚਿੰਤਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮਨ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਹੈ, ਜੋ ਮਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਚੱਟ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੱਚਾ ਸਾਧਕ – ਜੋ ਵੀ ਘਟਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਸਭ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਦੇਣ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਕਦੇ ਵੀ ਬੇਚੈਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜਿਸ ਸਾਧਕ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਨਿਰਮਲ ਪਵਿੱਤਰ ਗੁਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪਣਾ ਸਮਝ ਕੇ ਅਪਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। 'ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅੰਞਾਈ ਗੰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਯੋਗਤਾ (ਕੀਮਤ) ਗਿਣਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਕਰਨ ਨਾਲ ਨਾ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਚਰਿੱਤਰ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।" ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ। ਪ੍ਰਭੂ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਗ਼ਲਤ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦਾ, ਗ਼ਲਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਸਦਾ ਤਣਾਅ-ਰਹਿਤ ਸਹਿਜ-ਅਵਸਥਾ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਸੇਵਾ ਸਿਮਰਨ ਸੰਤ ਬਿਰਤੀ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਸੇਵਾ ਸਿਮਰਨ ਸੰਤ ਬਿਰਤੀ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵਸਤਾਂ ਨਿਰਮੂਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਧਨ ਦੌਲਤ ਦੁੱਖ ਸੁੱਖ ਅਤੇ ਇੱਛਾਵਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਸਾਧਕ, ਸੱਚ ਦੇ ਆਨੰਦ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਪਦਵੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

✪ ✪ ✪

12.16 ਸ਼ਲੋਕ :

अन्-आप-ईक्ष: शुचि: दक्ष:, उद्-आसीन: गत-व्यथ:। सर्व-आरम्भ-परि-त्यागी, या: मद्-भक्त: स: मे प्रिय:॥

ਅਨ੍ਅਪ ਇਕ੍ਸ਼੍ਹ ਸ਼ੁਚਿਹ ਦਕ੍ਸ਼੍ਹ, ਉਦ੍ ਆਸੀਨਹ ਗਤ-ਵਿਅਥਹ।
ਸਰ੍ਵ ਆਰੰਭ ਪਰਿ ਤ੍ਯਾਗੀ, ਯਹ ਮਦ੍ ਭਕ੍ਤ੍ਹ ਸਹ ਮੇਪ੍ਰਿਯਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਅਨ੍ਅਪ ਇਕ੍ਸ਼੍ਹ : ਲੋੜਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ। ਸੁਚਿਹ : ਪਵਿੱਤਰ। ਦਕਸ਼੍ਹ : ਤਜੱਰਬੇਕਾਰ। ਉਦ੍ਆਸੀਨਹ : ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਗਤ ਵਿਅਥਹ : ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਤਕਲੀਫ਼ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਸਰ੍ਵ ਆਰੰਭ ਪਰਿ ਤ੍ਯਾਗੀ : ਸਾਰੇ ਕੰਮਾਂ ਕਾਰਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ। ਯਹ : ਕੌਣ। ਮਦ੍ਭਕ੍ਤ੍ਹ : ਮੇਰੇ ਭਗਤ। ਸਹ : ਉਹ। ਮੇ : ਮੈਨੂੰ। ਪ੍ਰਿਯਹ : ਪਿਆਰਾ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਇੱਛਾਵਾਂ ਲੋੜਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ, ਸ਼ੁੱਧ ਕੁਸ਼ਲ, ਪੱਖਪਾਤ-ਰਹਿਤ ਭੈਅ-ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲਏ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗੀ ਤੇ ਨਿਰਪੱਖ ਹੈ, ਉਹ ਮੇਰਾ ਭਗਤ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ਅਨ੍ ਆਪ ਇਕ੍ਸ਼੍ਹ ਸੂਚਿਹ ਦਕ੍ਸ਼੍ਹ , ਉਦ੍ਆਸੀਨਹ ਗਤ ਵਿਯਥਹ ੦ ਅਨ੍ਆਪ ਇਕ੍ਸ਼੍ਹ : ਭਗਤ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਸਰਵ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਮਾਨਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਭਗਵਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਏਸੇ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਖਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਆਪਣੀ ਬੁੱਧੀ ਮਨ ਤੇ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨਾਲ ਮੋਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਅਨੁਕੂਲ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਤੇ ਸਥਿਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਵਿਯੋਗ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਵਿਯੋਗ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਉਹ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੱਚਾ ਭਗਤ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ। ਭਗਤ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਵਾਨ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰਕ ਨਿਰਵਾਹ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੱਛਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਤਾਂ ਵਸਤੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਈ ਅਤਿਅੰਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝ ਕੇ, ਇਹ ਵਸਤੂ ਕਿਵੇਂ ਮਿਲੇ ? ਕਿੱਥੋਂ ਮਿਲੇਗੀ, ਕਦ ਮਿਲੇਗੀ ? ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਬਲ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿੱਚ, ਉਸ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਜਾਂ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਦੇਖਿਆ ਇਹ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਲੈਣ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲ ਇੱਛਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ (ਚੋਰ ਆਦਿ) ਨੂੰ ਕੋਈ ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ (ਜੋ ਤਿਆਗੀ ਹੈ ਜਾਂ ਬਾਲਕ ਹੈ) ਵਸਤੂਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੂਜੇ, ਖੁਸ਼ੀ-2 ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇੱਛਾ ਨਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਮੰਗੇ ਤੋਂ ਵਸਤੂਆਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਨਾ ਮੂਰਖਤਾ ਹੈ ਤੇ ਦੁੱਖ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸੱਚਾ ਭਗਤ ਕਦੇ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿ ਭਗਵਾਨ ਉਸ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਵੇ। ਉਂਜ ਇਹ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਇੱਕ ਇੱਛਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਪਿੱਛੋਂ ਦੂਜੀ ਇੱਛਾ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਤਾਂ ਸਦਾ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਿਆਲਤਾ ਦੇਖ ਕੇ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। (ਦੇਖੋ 11.14-16) ਜੋ ਨਿਰਪੇਖ ਨਿਰੰਤਰ ਮੇਰਾ ਮਨਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸ਼ਾਂਤ ਦਵੇਸ਼-ਰਹਿਤ ਸਭਨਾਂ ਲਈ ਸਾਮਾਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਉਸ ਆਤਮਾ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਘੁੰਮਿਆ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਚਰਨ ਧੂੜ ਮੇਰੇ ਉੱਪਰ ਪੈ ਜਾਵੇ ਤੇ ਮੈਂ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋ ਜਾਵਾਂ। ੦ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਲੈ ਕੇ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਭਗਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ - ਉਸ ਇੱਛਤ ਵਸਤੂ ਦਾ ਹੀ ਭਗਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵਸਤੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਹੀ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਭਗਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਭਗਤੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਪਰ ਭਗਵਾਨ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣਾ ਭਗਤ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਇਹੋ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਉਦਾਰਤਾ ਹੈ। (7.16) ਕਿਉਂਕਿ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਇੱਛਤ ਵਸਤੂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਉੱਪਰ ਭਰੋਸਾ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਭਗਵਾਨ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਗਵਾਨ ਧਰੁਵ ਵਾਂਗ ਉਸ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੀ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਬਲਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਅਮਰ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਸੁਚਿਹ - ਜਦ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਮਮਤਾ ਮੋਹ - ਮੈਂ ਮੇਰਾਪਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਭਗਤ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਅਨੰਤਕਰਣ ਵੀ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਪਵਿੱਤਰ ਭਗਤ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ੦ ਦਕ੍ਸ਼੍ਹ - ਜਿਸ ਨੇ ਕਰਨ ਯੋਗ ਕੰਮ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਦਕਸ਼ਹ ਹੈ। ਮਾਨਵ ਜੀਵਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਭਗਵਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ, ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਏਸੇ ਲਈ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਇਹ ਉਦੇਸ਼ ਪੂਰਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਦਕਸ਼ਹ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਚਤੁਰ ਹੈ। ਸੰਸਾਰਕ ਚਲਾਕੀ ਦਕਸ਼ਤਹ ਨਹੀਂ। ਪਰਮਾਰਥ ਦਕਸ਼ਤਹ ਹੈ, ਭਗਵਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨਾ ਦਕਸ਼ਤਹ ਹੈ। ੦ ਉਦ੍ਆਸੀਨਹ = ਉਤ੍+ਆਸੀਨਹ ਅਰਥਾਤ ਉੱਪਰ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ। ਪੱਖਪਾਤ ਤੋਂ ਰਹਿਤ - ਨਿਰਲੇਪ। ਮਿੱਤਰ ਭਾਵੀ ਭੇਦ ਭਾਵ ਤੋਂ ਰਹਿਤ। ਸੱਚਾ ਭਗਤ ਉਦ੍ਆਸੀਨਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸੁਤੰਤਰ ਸੱਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸਭ ਕੁੱਝ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰ ਪੱਖਪਾਤ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਗਤ ਵ੍ਯਥਹ = ਕੁਝ ਮਿਲੇ ਜਾਂ ਨਾ ਮਿਲੇ, ਕੋਈ ਆਵੇ ਕੋਈ ਚਲਾ ਜਾਵੇ। ਜਿਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਨਾ ਦੁੱਖ ਹੈ ਨਾ ਬੇਚੈਨੀ ਹੈ ਨਾ ਸ਼ੋਕ ਤੇ ਚਿੰਤਾ ਹੈ - ਅਜਿਹੇ ਭਗਤ ਨੂੰ ਏਥੇ ਗਤਵ੍ਯਥਹ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਵ੍ਯਥਾ ਸ਼ਬਦ ਕੇਵਲ ਦੁੱਖ ਦਾ ਵਾਚਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਨੁਕੂਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸਮੇਂ ਚਿੱਤ ਵਿੱਚ ਜੋ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਅਵੱਸਥਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸਮੇਂ ਜਦ ਬੇਚੈਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਵ੍ਯਥਾ ਹੈ। ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਅਭਾਵ ਨੂੰ ਗਤਵ੍ਯਥਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ "ਸਰ੍ਵ ਆਰੰਭ ਪਰਿਤ੍ਯਾਗੀ" ਭੋਗ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਕਰਮ ਕਰਨ ਨੂੰ ਆਰੰਭ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਸੁੱਖ ਆਰਮ ਲਈ ਘਰ ਵਿੱਚ ਨਵੀਆਂ-2 ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰਨਾ, ਬਸਤਰ ਖਰੀਦਣੇ, ਰੁਪਏ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨੇ ਆਦਿ। ਪਰ ਭਗਤ, ਭੋਗ ਤੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਲਈ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਮਾਤਰ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਗੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਯਹ ਮਦ੍ ਭਕ੍ਤਹ, ਸਹ ਮੇ ਪ੍ਰਿਯਹ = ਭਗਵਾਨ ਵਿੱਚ ਸੁਭਾਵਿਕ ਖਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਆਪਣੇ ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਉਹ ਇੰਦ੍ਰਿਆਵੀ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਵਿੱਤਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੰਦ੍ਰਿਆਵੀ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅੰਦਰ ਇੰਦ੍ਰਿਆਵੀ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਹੈ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਉਹਦਾ ਮਨ ਪਵਿੱਤਰ ਹੈ। ਮਰਯਾਦਾ ਯੁਕਤ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਨੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਜੇ ਕਦੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਮੁਸੀਬਤ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਘਬਰਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ। ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਧੁੰਦਲਾ-ਪਣ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਆਈ ਮੁਸੀਬਤ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੁਨਿਆਵੀ-ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨਾਲ ਹੋਰ ਢੰਗ ਨਾਲ, ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੇ ਨਾ ਮਿੱਤਰ ਹਨ, ਨਾ ਹੀ ਦੁਸ਼ਮਨ ਹਨ। ਸਭ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਦੇਖਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਸੇਵਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੰਤਵ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਸਹੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਸੇਵਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਜੀਵਨ ਹੈ। ਏਸੇ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਸਾਧਕ, ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਹਨ। "ਉਹ ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੇ ਮਨ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਠੱਗਿਆ ਗਿਆ - ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਇਕੱਲਾ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨੁਕਤਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਰਵੱਈਆ ਜਾਂ ਵਿਵਹਾਰ ਜੋ ਮੱਕਾਰੀ ਤੇ ਧੋਖੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਸੱਚੀ ਭਗਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ

ਪ੍ਰਭੂ ਤੱਕ ਪੁੱਜਣ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ।" ੦ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਾ-ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ੦

✪ ✪ ✪

12.17 ਸ਼ਲੋਕ :

य: न हृष्यति न द्वेष्टि, न शोचति न काङ्क्षति। शुभ-अशुभ-परि-त्यागी, भक्ति-मान् य: स: मे प्रिय:॥

ਯਹ ਨ ਹ੍ਰਿਸ਼੍ਯਾਤਿ ਨ ਦਵ੍ਰੇਸ਼੍ਟਿ, ਨ ਸ਼ੋਚਤਿ ਨ ਕਾਂਕ੍ਸਤਿ।

ਸ਼ੁਭ ਅਸ਼ੁਭ ਪਰਿ ਤ੍ਯਾਗੀ, ਭਗਤਿਮਾਨ੍ ਯਹ ਸਹ ਮੇ ਪ੍ਰਿਯਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ-ਅਰਥ :- ਯਹ : ਕੌਣ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਹ੍ਰਿਸ਼੍ਯਾਤਿ : ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਦਵ੍ਰੇਸ਼੍ਟਿ : ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਨੀ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਸ਼ੋਚਤਿ : ਦੁੱਖ ਮਣਾਉਣਾ, ਸੋਗ ਕਰਨਾ। ਨ : ਨਹੀਂ। ਕਾਂਕ੍ਸਤਿ : ਇੱਛਾ ਕਰਨੀ। ਸ਼ੁੱਭ ਅਸ਼ੁੱਭ ਪਰਿਤ੍ਯਾਗੀ : ਚੰਗਿਆਈ ਤੇ ਬੁਰਿਆਈ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ। ਭਗਤਿਮਾਨ੍ : ਸ਼ਰਧਾ ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ। ਯਹ/ਸਹ/ਮੇ : ਕੌਣ/ਉਹ/ਮੈਨੂੰ। ਪ੍ਰਿਯ : ਪਿਆਰਾ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜਿਹੜਾ ਕਦੇ ਨਾ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਨਾ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਸੋਗ ਮਨਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਨਾ ਇੱਛਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਚੰਗਿਆਈ ਬੁਰਿਆਈ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਭਗਤੀਮਾਨ ਮਨੁੱਖ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- ੦ ਯਹ ਨ ਹਰ੍ਸ਼ ਯਤਿ ਨ ਦ੍ਵੇਸ਼ਟਿ, ਨ ਸ਼ੋਚਤਿ ਕਾਂਕਸ਼ਤਿ : ਮੁੱਖ ਵਿਕਾਰ ਚਾਰ ਹਨ 1. ਰਾਗ 2. ਦਵੇਸ਼ 3. ਹਰਸ਼ 4. ਸ਼ੋਕ। ਸਿੱਧ ਭਗਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਚਾਰ ਵਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਵਿਯੋਗ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਨੂੰ ਭਗਤ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਉਹ ਭਗਵਤ ਨਾਲ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੰਜੋਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਗਵਤ ਭਗਤ ਸੰਬੰਧੀ ਅਟੱਲ ਹੈ। ਏਸੇ ਲਈ ਭਗਤ ਦਾ ਅੰਤਹਕਰਣ ਸ਼ੁੱਧ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਹੈ, ਉਥੇ ਵਿਕਾਰ ਟਿਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਹਰਸ਼ ਅਤੇ ਸ਼ੋਕ ਦੋਵੇਂ ਤਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਦ ਰਾਗ ਦਵੇਸ਼ ਹੋਵੇ। ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਰਾਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਸੰਯੋਗ ਤੋਂ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਦਵੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਵਿਯੋਗ ਤੋਂ ਈਰਖਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਰਾਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਵਿਯੋਗ ਜਾਂ ਵਿਯੋਗ ਦੀ ਆਸ਼ੰਕਾ ਤੋਂ ਸ਼ੋਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਧ ਭਗਤ ਵਿੱਚ ਰਾਗ ਦਵੇਸ਼ ਦਾ ਅਤਿਅੰਤ ਅਭਾਵ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਾਮਾਨ ਅਵੱਸਥਾ ਨਿਰੰਤਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਰਾਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਦੀਪਕ ਜਗਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲ ਇੱਛਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੀਵਾ ਜਗਾਉਣ ਨਾਲ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦੀਪਕ ਬੁਝਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਦਵੇਸ਼ ਜਾਂ ਕ੍ਰੋਧ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੁੜ ਕੇ ਤਾਂ ਦੀਵਾ ਕਿਵੇਂ ਜਲੇ, ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰਾਤ ਪੈਣ 'ਤੇ ਚਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਜਦ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਸੂਰਜ ਤਪਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦੀਪਕ ਜਗਾਉਣ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਜੇ ਕੋਈ ਦੀਪਕ ਬੁਝਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਪ੍ਰਤਿ ਦਵੇਸ਼ ਜਾਂ ਕ੍ਰੋਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਹਨੇਰਾ ਨਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਅਭਾਵ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਭਗਵਾਨ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋਵੇਗਾ, ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇਗਾ ਤਾਂ ਸਰੀਰਕ ਨਿਰਵਾਹ ਲਈ ਅਤੇ ਸੁੱਖ ਵਾਸਤੇ ਅਨੁਕੂਲ ਪਦਾਰਥ ਹਾਲਾਤ ਆਦਿ ਦੇ ਮਿਲਣ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਮਿਲਣ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਦਵੇਸ਼ ਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਇੱਛਾ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਇੱਛਾ ਪੂਰਤੀ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇਗੀ – ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ (ਭਗਵਤ) ਚਾਨਣ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ – ਉਸ ਵਿੱਚ (ਹਨੇਰਾ) ਵਿਕਾਰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ੦ ਸ਼ੁਭ ਅਸ਼ੁਭ ਪਰਿ ਤ੍ਯਾਗੀ – ਮਮਤਾ ਆਸਤਾ, ਤੇ ਫਲ ਇੱਛਾ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ੁੱਭ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਣ ਭਗਤ ਦੇ ਕਰਮ ਅਕਰ੍ਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਭਗਤ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਭ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਾਗ ਦਵੇਸ਼ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਭਾਵ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਸ ਤੋਂ ਅਸ਼ੁੱਭ ਕਰਮ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਅਸ਼ੁੱਭ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਨਾ ਮਮਤਾ ਆਸਤਾ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਭਗਤ ਅਸ਼ੁੱਭ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੁੱਭ ਅਸ਼ੁੱਭ ਪਰਿਤਿਆਗੀ ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਸ਼ੁੱਭ ਤੇ ਅਸ਼ੁੱਭ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗੀ ਭੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ੦ ਭਕ੍ਤਿ ਮਾਨ੍ ਯਃ ਸਃ ਮੇ ਪ੍ਰਿਯਹ : ਭਗਤ ਦੀ ਭਗਵਾਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਿਯਤਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਰਾਹੀਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਭਜਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਭਗਤ ਨੂੰ ਭਕ੍ਤਿਮਾਨ੍ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਗਤ ਦਾ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਅਧਿਕ ਪ੍ਰੇਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਪਿਆਰਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕ – ਉਹ ਵਸਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਮਿਲਦੀ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਰੱਬ ਦੇ ਆਸ਼ਕ ਹਨ, ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਵਹਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਉਹ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਅਸਾਵੀਂ ਤੇ ਬੇਲੋੜੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਾਧਕ ਨਾ ਭੈੜੇ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਣਸੁਖਾਵੀਂ ਸਥਿਤੀ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਸ਼ੋਕ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਸੰਸਾਰੀ ਵਸਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਾਰੀ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕਦੇ ਇੱਛਾ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਹੁੰਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਚੰਗੀ ਭੈੜੀ ਇੱਛਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦਿੰਦੇ, ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਿਰਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। "ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਉਪਸਥਿਤੀ ਉਸ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਵੀ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੋਹ-ਬੰਧਨ ਹੈ, ਬੇਮੁਖਤਾ ਹੈ, ਨਫ਼ਰਤ ਹੈ ਅਤੇ ਡਰ ਹੈ।" ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ।

✪ ✪ ✪

12.18 ਸ਼ਲੋਕ :

सम: शत्रौ च मित्रे च, तथा मान-अप-मानयो:। शीत-उष्ण-सुख-दु:खेषु, सम: सङ्ग-वि-वर्जित:॥

ਸਮਹਸ਼ਤਰੌਂ ਚ ਮਿਤ੍ਰੈ ਚ, ਤਥਾ ਮਾਨ੍ ਅਪ ਮਾਨਯੋਹ।

ਸ਼ੀਤ ਉਸ਼੍ਣ ਸੁਖ ਦੁਖੇਸ਼ੁ, ਸਮਹ ਸੰਗ ਵਿ ਵਰ੍ਜਿਤਹ॥

12.19 ਸ਼ਲੋਕ :

तुल्य-निन्दा-स्तुति: मौनी, सम्-तुष्ट: येन केन-चित्। अ-निकेत: स्थिर-मति:, भक्ति-मान् मे प्रिय: नर:॥

ਤੁਲ੍ਯ ਨਿੰਦਾ ਸ੍ਤੁਤਿਹ ਮੌਨੀ, ਸਮ੍ਤੁਸ਼੍ਟਹ ਯੇਨ ਕੇਨ ਚਿਤ੍।

ਅਨਿਕੇਤਹ ਸ੍ਥਿਰ ਮਤਿਹ, ਭਕ੍ਤਿ ਮਾਨ੍ ਮੇ ਪ੍ਰਿਯਹ ਨਰਹ॥

੦ **ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ** (12.18) :- ਸਮਹ ਸ਼ਤਰੌਂ : ਉਹੋ, ਦੁਸ਼ਮਨ ਲਈ। ਚ : ਅਤੇ। ਮਿਤ੍ਰੇ : ਮਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ। ਚ : ਅਤੇ। ਤਥਾ : ਭੀ। ਮਾਨ੍ ਅਪ ਮਾਨਯੋਹ : ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਰਹਿਤ ਵਿੱਚ। ਸ਼ੀਤ ਉਸ਼੍ਣ, ਸੁਖ ਦੁਖੇਸ਼ੁ : ਸਰਦੀ ਤੇ ਗਰਮੀ ਵਿੱਚ, ਸੁੱਖ ਤੇ ਦੁੱਖ ਵਿੱਚ। ਸਮਹ ਸੰਗ ਵਿ ਵਰ੍ਜਿਤਹ : ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ, ਮੋਹ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ।

੦ **ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ** (12.19) :- ਤੁਲ੍ਯ ਨਿੰਦਾ ਸ੍ਤੁਤਿਹ : ਜਿਸ ਲਈ ਬੰਦਸ਼ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀ ਹੈ। ਮੌਨੀ : ਚੁੱਪ-ਸ਼ਾਂਤ। ਸਮੁਤੁਸ਼੍ਟਹ : ਸਬਰ ਸੰਤੋਖ ਵਾਲਾ। ਯੇਨ ਕੇਨ ਚਿਤ੍ : ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੇ ਨਾਲ। ਅਨਿ-ਕੇਤਹ : ਬਿਨਾ ਘਰ ਤੋਂ। ਸ੍ਥਿਰ ਮਤਿਹ : ਪ੍ਰਪੱਕ ਮਨ ਵਾਲਾ। ਭਕ੍ਤਿਮਾਨ੍ : ਭਗਤੀ ਭਾਵਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ। ਮੇ : ਮੇਰਾ। ਪ੍ਰਿਯਾ : ਪਿਆਰਾ। ਨਰਹ : ਆਦਮੀ, ਮਨੁੱਖ।

੦ **ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ** (12.18) :- ਜਿਹੜਾ ਸ਼ਤਰੂ ਤੇ ਮਿੱਤਰ ਲਈ ਸਾਮਾਨ ਹੈ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਨ ਤੇ ਅਪਮਾਨ ਵਿੱਚ, ਸਰਦੀ ਗਰਮੀ ਲਈ ਸੁੱਖ ਦੁੱਖ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਹੈ ਅਤੇ ਮੋਹ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ।

੦ **ਸ਼ਲੋਕਾਰਕ** (12.19) :- ਜਿਹੜਾ ਨਿੰਦਾ ਅਤੇ ਵਡਿਆਈ ਨੂੰ ਸਾਮਾਨ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਮੌਨੀ ਹੈ, ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੈ। ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਲਈ ਮਮਤਾ ਅਤੇ ਬੰਧਨ ਦਾ ਕੋਈ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ। ਸਥਿਰ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਉਹੋ ਮਨੁੱਖ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ (12.18) :- ਸਮਹ ਸ਼ਤ੍ਰੌਂ ਚ ਮਿਤ੍ਰੈਚ = ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਗਵਤ ਬੁੱਧੀ ਹੋਣ ਨਾਲ ਰਾਗ ਦਵੇਸ਼ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਸਿੱਧ ਭਗਤ ਦਾ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਤਿ ਸ਼ਤਰੂ ਮਿੱਤਰਤਾ ਦਾ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਲੋਕ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿੱਚ, ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਅ ਅਨੁਸਾਰ ਅਨੁਕੂਲਤਾ ਜਾਂ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲਤਾ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਮਿੱਤਰਤਾ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਨੀ ਦਾ ਆਰੋਪ ਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਧਾਰਣ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਕਹਿਣਾ ਹੀ ਕੀ ? ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਲੋਕ ਸਾਧਕਾਂ ਦਾ, ਉਸ ਸਿੱਧ ਭਗਤ ਪ੍ਰਤਿ ਮਿੱਤਰਤਾ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਨੀ ਵਾਲਾ ਭਾਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਭਗਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਸਾਮਾਨ ਤੇ ਸੰਤੁਲਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਤਥਾ ਮਾਨ ਅਪਮਾਨ ਯੋ-ਮਾਨ ਅਪਮਾਨ ਪਰਕ੍ਰਤ ਕਿਰਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਸਰੀਰ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਗਤ ਦੀ ਆਪਣੇ ਅਖਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਨਾ ਤਾਂ ਅਹੰਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਸਮਤਾ, ਇਸ ਲਈ ਸਰੀਰ ਦਾ ਮਾਨ ਅਪਮਾਨ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ ਭਗਤ ਦੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਕਾਰ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਨਿਤ੍ ਨਿਰੰਤਰ ਸਮਤਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਸਤਿ੍ ਉਸ਼ਣ ਸੁਖ ਦੁਖੇਸ਼ੁ, ਸਮਹ = ਇਸ ਪਦ ਵਿੱਚ ਦੋ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਸਿੱਧ ਭਗਤ ਦੀ ਸਮਤਾ ਦੱਸੀ ਗਈ ਹੈ। 1. ਗਰਮੀ ਤੇ ਸਰਦੀ ਵਿੱਚ ਸਮਤਾ – ਉਸ਼ਣ – ਸ਼ੀਤ – ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਸੰਯੋਗ ਹੋਣ 'ਤੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਕਾਰ ਨਾ ਹੋਣਾ। 2. ਸੁੱਖ ਦੁੱਖ ਵਿੱਚ ਸਮਤਾ ਅਰਥਾਤ ਧਨ ਆਦਿ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੇ ਅਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਣ 'ਤੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਕਾਰ ਨਾ ਹੋਣਾ। ੦ ਸ਼ੀਤ ਓਸ਼ਣ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਸਰਦੀ ਗਰਮੀ ਦਾ ਹੋਣਾ, ਸਰਦੀ ਗਰਮੀ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਹਨ, ਭਗਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤਵ੍ਗਿ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਸਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੀਤ ਓਸ਼ਣ ਸ਼ਬਦ ਸਾਰੀਆਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਵਾਚਕ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਇੰਦ੍ਰੀ ਦਾ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਯੋਗ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਭਗਤ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਕੂਲ (ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ) ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਤਾਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿੱਚ ਨਾ ਖੁਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਨਾ ਗ਼ਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਦਾ ਸਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਸੰਗ ਵਿਵਰ੍ਜਿਤਹ = ਸੰਗ ਦਾ ਅਰਥ ਸੰਬੰਧ ਅਥਵਾ ਸੰਯੋਗ ਤੇ ਆਸਤਾ ਦੋਵੇਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਲਈ ਇਹ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਸੰਗ ਅਥਵਾ ਸੰਬੰਧ ਛੱਡ ਦੇਵੇ। ਜਦ ਤੱਕ ਮਨੁੱਖ ਜੀਵਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਤੱਕ ਸਰੀਰ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਾਂ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਕੁੱਝ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪ੍ਰਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਸੰਗ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿੱਚ, ਜੇ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਭੋਰਾ ਕੁ ਵੀ ਆਸਤਾ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਉਸ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿੱਚ ਭੋਰਾ ਵੀ ਆਸਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਕੋਲ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਵੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮੁਕਤੀ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਮਰਨ ਵਾਲਾ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਵੀ ਤਿਆਗ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿੱਚ ਆਸਤਾ ਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸਰੀਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਵੀ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਬੰਧਨ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰਕ ਆਸਤਾ ਹੀ ਬੰਨ੍ਹਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਆਸਤਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕਾਮਨਾ ਕ੍ਰੋਧ ਮੂੜ੍ਹਤਾ ਵੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

(12.19) :- ੦ ਤੁਲ੍ਯ ਨਿੰਦਾ ਸ੍ਤੁਤਿਹ ਮੌਨੀ = ਨਿੰਦਾ ਤੇ ਵੱਡਿਆਈ ਕੇਵਲ ਨਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਪਰਕ੍ਰਿਤ ਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾ ਅਨੁਸਾਰ ਭਗਤ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਜਾਂ ਵਡਿਆਈ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਗਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅਹੰਤਾ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ – ਨਿੰਦਾ ਤੇ ਵਡਿਆਈ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਨਿੰਦਾ ਨਾਲ ਨਾ ਦੁੱਖ, ਤੇ ਵੱਡਿਆਈ ਨਾਲ ਨਾ ਸੁੱਖ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਦੋਵਾਂ ਅਵੱਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਬੁੱਧੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਧਾਰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿੱਚ ਕਾਮਨਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਉਸ ਦੀ ਵੱਡਿਆਈ ਕਰਨ ਤੇ ਨਿੰਦਾ ਨਾ ਕਰਨ। ਏਸੇ ਲਈ ਉਹ ਵਡਿਆਈ ਸੁਣ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਨਿੰਦਾ ਸੁਣਕੇ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸਿੱਧ ਮਾਤਰ ਭਗਤ ਇੰਜ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਨਾ ਵਡਿਆਈ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਨਾ ਨਿੰਦਾ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਭਗਤ ਕਦੇ ਵੀ ਅਸ਼ੁੱਭ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਜੇ ਸ਼ੁੱਭ ਕਰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਅਪਾਰ ਕਿਰਪਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਏਸੇ ਲਈ ਭਗਤ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਵਿਕਾਰ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ੦ ਮੌਨੀ = ਸਿੱਧ ਭਗਤ ਰਾਹੀਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਭਗਵਤ ਸਰੂਪ ਦਾ ਮਨਨ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਮੌਨੀ ਅਥਵਾ ਮਨਨਸ਼ੀਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਹਰੇਕ ਵਿਰਤੀ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਸੁਦੇਵ ਸਰਵਮ੍ (7.19) "ਸਭ ਕੁੱਝ ਭਗਵਾਨ ਹੀ ਹੈ" ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਮੌਨੀ ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਵਾਣੀ ਦਾ ਮੌਨ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਅਜਿਹਾ ਮੰਨਣ ਨਾਲ ਬਾਣੀ ਦੇ ਮੌਨ ਰੱਖਣ ਨਾਲ ਭਗਤ ਬਣਨਾ ਸੰਭਵ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਭਗਤ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਆਸਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਭਗਤ ਅਸੰਖ ਬਣ ਜਾਂਦੇ। ਪਰ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਵਧੇਰੇ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਏਥੇ ਮੌਨੀ ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ 'ਭਗਵਤ ਸਰੂਪ ਦਾ ਮਨਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।' ੦ ਸਮੁਤੁਸ਼੍ਟ੍ਹ ਯੇਨ ਕਨਚਿਤ੍ : ਭਗਤ ਲੋਕ ਸਰੀਰਕ ਨਿਰਵਾਹ ਲਈ ਜੋ ਕੁੱਝ ਮਿਲ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭਗਤ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ ਵਿੱਚ ਸੰਸਾਰਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਤੇ ਹਾਲਾਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਕੇਵਲ ਨਿਤ੍ਯ ਨਿਰੰਤਰ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਅਨੁਕੂਲ ਪ੍ਰਤਿਕੂਲ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸਮ ਰਹਿਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਅਨਿਕੇਤਹ : ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਨਿਕੇਤ ਅਰਥਾਤ ਵਾਸ, ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਹੀ ਅਨਿਕੇਤਹ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਰਹਿਣ ਦੇ ਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਆਸਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਉਹ ਅਨਿਕੇਤ ਹੈ। ਭਗਤ ਦੀ ਨਾ ਸਰੀਰ ਨਾਲ, ਨਾ ਜਿਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸਰੀਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲ ਆਸਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ੦ ਸ੍ਥਿਰ ਮਤਿਹ = ਭਗਤ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਵਿੱਚ ਭਗਵਤ ਦੀ ਸੱਤਾ ਤੇ ਸਰੂਪ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸੰਸ਼ਯ ਅਥਵਾ ਵਿਪਰੀਤ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਸ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਭਗਵਾਨ ਤੱਤਵ ਦੇ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿੱਚ ਬੇਚੈਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਏਸੇ ਲਈ, ਉਹ ਸ੍ਥਿਰ ਮਤਿਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਥਿਰ ਬੁੱਧੀ ਹੋਣ

ਨਾਲ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਨਿਅੰਤਰਣ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ (2.44) ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦੇ ਤਿਆਗ ਨਾਲ ਹੀ ਸਥਿਰ ਬੁੱਧੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸਿਨੇਮੇ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਆਸਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਿੱਥਯ ਹਨ। ਜਦ ਤੱਕ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਮਿਥਯ ਮੰਨਣ ਪਰ ਵੀ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਆਸਤਾ ਨਹੀਂ ਮਿਟਦੀ ਤੇ ਆਸਤਾ ਨਾ ਮਿਟਣ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਸੱਤਾ ਦ੍ਰਿੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਸੰਸਾਰ-ਸੁੱਖ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਮਿਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਆਸਤਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਮਿਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤੇ ਭਗਵਾਨ ਵਿੱਚ ਬੁੱਧੀ ਸਥਿਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ੦ ਭਕ੍ਤਿਮਾਨ੍ ਮੇ ਪ੍ਰਿਯਹ ਨਰਹ - ਭਕ੍ਤਿਮਾਨ ਪਦ ਵਿੱਚ ਭਕ੍ਤਿ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਨਾਲ ਨਿਤ੍ਯ ਯੋਗ ਦੇ ਅਰਥ ਵਿੱਚ ਮਤੁਪ੍ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵਾਰਥ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਵਿੱਚ ਸੁਭਾਵਿਕ ਰੂਪ ਤੋਂ ਭਗਤੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ਇਹੋ ਭੁੱਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਭਗਤੀ ਕਰਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਭਾਵਿਕ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਭਗਵਤ ਭਗਤੀ ਦਾ ਰਸ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਨੀਰਸਾ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਧ ਭਗਤ ਹਰ ਸਮੇਂ ਭਗਤੀ ਰਸ ਨਾਲ ਲਿਵਰੇਜ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਭਕ੍ਤਿ ਮਾਨ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ੦ ਨਰਹ : ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਸਫ਼ਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਫ਼ਲ ਵਿਅਕਤੀ ਹੀ "ਨਰਹ" ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਵਿਅਕਤੀ ਭੋਗੀ ਹੈ। ਸੰਸਾਰਿਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਗ਼ੁਲਾਮ ਹੈ। ਉਹ ਨਰਹ ਅਖਵਾਉਣ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਦਿਨ ਤੇ ਰਾਤ ਧਰਤੀ ਲਈ ਅਟੱਲ ਹਨ, ਪਰ ਲਾਟਾਂ ਛੱਡਦੇ ਸੂਰਜ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਕੋਈ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦੋਸਤੀ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਨੀ, ਸਾਥੀ ਜੀਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ। ਪਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਦੈਵੀ ਮੁਹੱਬਤ ਦੀ ਤੀਬਰਤਾ ਵਿਚ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਪਿਆਰ ਗ਼ੈਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਨਿਯਮ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ। ਉਹ ਮੁੱਢਲੀ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਮਸ਼ਾਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾ ਦੇ ਉਲਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਪਰਪੱਕ ਤੇ ਡੂੰਘ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਸਾਰੀ ਭਾਵਨਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਅੰਦਰ ਨਾ ਸਤਿਕਾਰ, ਨਾ ਹੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਲਈ ਕੋਈ ਥਾਂ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਤੇ ਬਦਚਲਣੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਸਾਧਕ ਉੱਚਤਮ ਅਵੱਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਨਿਰਾਦਰ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਮੁੱਢਲੀ ਅਵਸੱਥਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਧਕ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਲਈ ਅਰਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੰਤਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਰੀਰਕ ਚੇਤਨਾ ਪੱਖੋਂ, ਗਰਮੀ ਸਰਦੀ ਦਾ ਬੋਧ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਭਗਤੀ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਦੈਵੀ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਅਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਦੁੱਖ ਤੇ ਸੁੱਖ ਦੀ ਭਾਵਨਾ, ਸਰਦੀ ਗਰਮੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਤਿਬੱਧਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਰੀਰ ਮੋਹ 'ਤੇ ਨਿਅੰਤਰਣ ਪਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਕ ਸੰਸਾਰੀ ਵਿਅਕਤੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗਾਉਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਲੋਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਵਾਹ ਵਾਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਗਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਸਤਿਤ ਵਿੱਚੋਂ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਨਿੰਦਾ ਵਿੱਚੋਂ ਦੁੱਖ ਦੇ ਭਾਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇੱਕ ਭਗਤ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਵਡਿਆਈ ਵਿੱਚੋਂ ਆਨੰਦ ਤੇ ਨਾ ਨਿੰਦਾ ਵਿੱਚੋਂ ਦੁੱਖ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ? ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਿਆਨਾਂ ਤੋਂ ਅਵੇਸਲਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਦੈਵੀ ਮਾਰਗ ਉੱਪਰ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਪਾਸਕ ਸ਼ਾਂਤ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਕੋਈ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਸਿਵਾਏ ਹੋਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜੀਭ ਉੱਪਰ ਐਨਾ ਨਿਅੰਤਰਣ ਕਰ ਲਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਮੌਨ ਧਾਰਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਅਤੇ ਉਮੀਦ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਸਵਾਰੀ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਉਣ ਦੀ ਐਨੀ ਕਾਹਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਯਾਤਰਾ ਸਮੇਂ ਘੱਟ ਵੱਧ ਸਹੂਲੀਅਤ ਵੱਲ ਬਹੁਤਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ। ਭਗਤ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ, ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਲਈ ਉਹ ਸੰਸਾਰੀ ਵਸਤਾਂ ਨਾਲ, ਜੋ ਵੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਨਾਲ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਾਹਲੀ ਕਰਦੇ ਯਾਤਰੀ ਲਈ ਰੇਲ ਦੇ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਸੀਟ ਉੱਪਰ ਬੈਠ ਜਾਣਾ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਭਗਤ ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਲਈ ਯਾਤਰੀ ਹੈ - ਉਸ ਲਈ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਘਰ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸਾਧਕ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਮੰਤਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁੱਝ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਸਮੱਰਪਣ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਲਈ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਪਿਆਰਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।"
"ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ - ਦੁਨਿਆਵੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਬੇਚੈਨ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਵੋਗੇ ? ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਫ਼ਰਜ਼ ਤੁਹਾਡੇ ਅੱਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰੋ। ਪਰੰਤੂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਮੱਰਪਣ ਕਰਦੇ ਰਹੋ।" ੦ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ੦

✪ ✪ ✪

12.20 ਸ਼ਲੋਕ :

ये तु धर्म्य-अमृतम् इदम्, यथा उक्तम् परि-अप-आस्-अते। श्रद्-दधाना: मद्-परमा:, भक्ता: ते अति-इव मे प्रिया:॥

ਯੇ ਤੁ ਧਰਮ੍ਯ ਅਮ੍ਰਤਮ੍ ਇਦਮ੍, ਯਥਾ ਉਕ੍ਤਮ੍ ਪਰਿ ਉਪ ਆਸ੍ ਅਤੇ।
ਸ਼੍ਰਦਦਾਧਾਨਹ ਮਦ੍ਪਰਮਾਹ, ਭਕ੍ਤਾਹ ਤੇ ਅਤਿ ਇਵ ਮੇ ਪ੍ਰਿਯਾਹ॥

੦ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :- ਯੇ : ਕੌਣ। ਤੁ : ਸੱਚਮੁੱਚ। ਧਰਮ੍ਯ ਅਮ੍ਰਤਮ੍ : ਅਮਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਧਰਮ। ਇਦਮ੍ : ਇਹ। ਯਥਾ ਉਕ੍ਤਮ੍ : ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰਿ ਉਪ ਆਸ੍ਅਤੇ : ਪਿੱਛਾ ਕਰਨਾ। ਸ਼੍ਰਦਦਾ ਧਾਨਹ : ਸ਼ਰਧਾ ਵਿੱਚ ਪੱਕਾ ਰਹਿਣਾ। ਮਦ੍ ਪਰਮਾਹ : ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਰਬੋਤਮ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ। ਭਕ੍ਤ੍ਾਹ : ਭਗਤ। ਤੇ : ਉਹ। ਅਤਿ ਇਵ : ਵਧੇਰ ਵੱਧ। ਮੇ : ਮੈਨੂੰ। ਪ੍ਰਿਯਾ : ਪਿਆਰਾ।

੦ ਸ਼ਲੋਕਾਰਥ :- ਜਿਹੜੇ, ਸੱਚਮੁੱਚ ਇਸ ਅਮਰ ਧਰਮ ਉੱਪਰ ਸਾਧਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਹਨ, ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਤਮ ਮੰਤਵ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਭਗਤ ਹਨ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰੇ ਹਨ।

ਪਦ-ਅਰਥ-ਵਿਸਥਾਰ :- "ਯੇ - ਤੁ" ਏਥੇ 'ਯੇ' ਪਦ ਤੋਂ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਕਾਂ ਤੇ ਭਗਤਾਂ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਅਰਜਨ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ 'ਯੇ' ਪਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਦੂਜੇ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਸਗੁਣ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਧਕਾਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਮੱਤ ਵਿੱਚ (ਯੇ = ਕੌਣ ਅਤੇ ਤੇ = ਸੱਚ ਮੁੱਚ) ਪਦ ਤੋਂ ਯੁਕਤਮਾਹ ਦੱਸਿਆ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਸੇ ਸਗੁਣ ਉਪਾਸਨਾ ਦੇ ਸਾਧਨ ਦੱਸੇ, ਹੁਣ ਉਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦਾ ਉਪ ਸੰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਏਥੇ "ਯੇ" ਪਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰਮ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਭਗਵਤ ਪਰਾਇਣ ਸਾਧਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ਆਇਆ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਧ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਲਕਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਦਰਸ਼ ਮੰਨ ਕੇ ਸਾਧਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ੦ ਤੁ ਪਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਪ੍ਰਕਰਣ ਨੂੰ ਅਲੱਗ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਥੇ ਸਿੱਧ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਤੋਂ ਸਾਧਕ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ 'ਤੁ' ਪਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਧ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਸਾਧਕ ਭਗਤ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼

ਪਿਆਰੇ ਹਨ। ੦ ਸ਼੍ਰਦ੍ ਦਧਾਨਾਹ = ਭਗਵਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਸਿੱਧ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਲਕਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਧਾ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਤੱਕ ਨਿੱਤ੍ ਪ੍ਰਾਪਤ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਤਦ ਤੱਕ ਸ਼ਰਧਾ ਦੀ ਲੋੜ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪਦ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਵਾਚਕ ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਭਗਤ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਧਰਮਯ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੂਪ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ (ਜੋ ਭਗਵਾਨ ਨੇ 12.13 ਤੇ 12.19 ਵੇਂ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਹੈ) ਭਗਵਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਉਤਾਰਣ ਦੀ ਚੇਸ਼ਟਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਵਿਵੇਕ ਦੀ ਲੋੜ ਵਧੇਰੇ ਹੈ। ਵਿਵੇਕ ਹੋਣ ਨਾਲ ਭਗਤੀ ਸਾਧਨ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਧਾ ਗਿਆਨ ਸਾਧਨ ਦਾ ਪਾਲਣ ਹੋ ਸਕਦਾ। ੦ ਪਦ੍ ਪਰਮਾਹ = ਸਾਧਕ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਸਿੱਧ ਭਗਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤਿਅੰਤ ਪੂਜ ਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿੱਧ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਬੁੱਧੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਆਦਰਸ਼ ਮੰਨ ਕੇ ਆਦਰਸ਼ ਪੂਰਵਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਦਮਾਂ ’ਤੇ ਚੱਲ ਸਕਣ ਲਈ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਪਰਾਇਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਕਰਨ ਤੇ ਭਗਵਾਨ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ੦ ਭਗਵਾਨ ਨੇ 11.55 ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਮਤਪਰਮਹ ਅਤੇ 12.06ਵੇਂ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਮਦ੍ ਪਰਮਾਹ ਪਦ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਰਾਇਣ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਕਹਿ ਕੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਪੁਨਰ ਉਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਇਸ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਮਦ੍ਪਰਮਾਹ ਪਦ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਯੋਗ ਵਿੱਚ ਭਗ੍ਵਤ ਪਰਾਇਣਤਾ ਮੁੱਖ ਹੈ। ਭਗਵਤ ਪਰਾਇਣ ਹੋਣ ’ਤੇ ਭਗਵਤ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸਾਧਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਸਾਧਨ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ੦ ਧਰ੍ਮਯ ਅਮ੍ਰਤਮ੍ = ਸਿੱਧ ਭਗਤਾਂ ਦੇ, ਉਸ ਨਾਲ ਲੱਛਣਾਂ ਦੇ ਪੰਜ ਪਰਕਰਣ ਧਰ੍ਮਮਯ ਅਰਥਾਤ ਧਰਮ ਨਾਲ ਉਤਪ੍ਰੋਤ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਭੋਰਾ ਵੀ ਅਧਰਮ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਸ ਸਾਧਨ ਵਿੱਚ ਸਾਧਨ ਵਿਰੋਧੀ ਅੰਸ਼ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ - ਉਹ ਸਾਧਨ ਅੰਮ੍ਰਤਤੁਲਯ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਕਹੇ ਗਏ ਲੱਛਣ ਸਮੁਦਾਇ ਦੇ ਧਰ੍ਮਯ ਹੋਣ ਨਾਲ ਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਸਾਧਨ - ਵਿਰੋਧੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਧਰਮਾਮ੍ਰਤ ਸੰਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ੦ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿੱਚ ਗੁਣ ਤੇ ਅਵਗੁਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਰ੍ਮਾਮ੍ਰਤ ਦੇ ਜੋ ਲੱਛਣ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਧਕ ਵਿੱਚ ਅੰਸ਼ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਕੁੱਝ ਦੁਰਗਣ ਦੁਰਾਚਾਰ ਭੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਵਗੁਣਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਗ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਗੁਣਾਂ ਵਿੱਚ ਘਾਟਾ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਪੰਜ ਵਿਭਾਗ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਅਵਗੁਣ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਗ ਯੋਗ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਭਾਗ ਨਹੀਂ। ਸਾਧਕ ਸਤਿਸੰਗ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਕੁਸੰਗ ਵੀ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਨਿਅੰਤਰਣ ਤਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਨਾਲ ਨਾਲ ਨਿਅੰਤਰਣ ਰਹਿਤ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਧਨ ਦੇ ਨਾਲ ਅਸਾਧਨ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਅਵਗੁਣ ਜਦ ਤੱਕ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਤਦ ਤੱਕ ਸਾਧਕ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸਾਧਨਾਂ ਤੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਅਭਿਮਾਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਆਸੁਰੀ ਸੰਪਤੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਧਰੁਮਾਮ੍ਰਤ ਦਾ ਯਥਾ ਯੋਗ ਸੇਵਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ੦ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਸਦਗੁਣ ਸਦਾਚਾਰ ਸਦਭਾਵੀ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ‘ਸਤ੍’ (ਭਗਵਾਨ) ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਤੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਰਗੁਣ ਦੁਰਾਚਾਰ ਦੁਰਭਾਵ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਸਤ੍ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਤੋਂ ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਦਗੁਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਦਾਚਾਰ ਦਾ ਅਭਾਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਤ੍ (ਪਰਮਾਤਮਾ) ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਵਿੱਚ ਅੰਸ਼ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਜੀਵ ਮਾਤੁਰ ਦਾ ਭਗਵਾਨ ਨਾਲ ਨਿਤ੍ ਸਿੱਧ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਸ ਵਿੱਚ ਸਦਗੁਣ ਸਦਾਚਾਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਜਦ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਪੂਰਨ ਚੇਤਨ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅਸਤ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਹਨੇਰਾ ਮਿਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੦ ਰਾਗ ਦਵੇਸ਼, ਖੁਸ਼ੀ, ਸ਼ੋਕ, ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ ਆਦਿ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੇ ਵਿਕਾਰ ਹਨ, ਧਰਮ ਨਹੀਂ (13.06) ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਲ ਧਰਮ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਨਿਤ੍ ਹੈ, ਜੋ ਕਦੇ ਮਿਟ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਆਦਿ ਵਿਕਾਰ ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿੱਚ ਹਰ ਸਮੇਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ। ਸਾਧਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਘਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਧ-ਪੁਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਜੇ ਇਹ ਵਿਕਾਰ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਹਰ ਸਮੇਂ ਇੱਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਦੇ ਨਸ਼ਟ ਨਾ ਹੁੰਦੇ। ਭਗਵਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਰਾਗ ਦਵੇਸ਼ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ੦ ਪਰਿਉਪਆਸੁਅਤੇ - ਸਾਧਕ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਸਿੱਧ ਭਗਤ ਅਤਿਅੰਤ ਸ਼ਰਧ੍ਾਵਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਸਦਗੁਣ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਵਰਗੀ ਸਦਭਾਵਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਾਲੇ ਗੁਣ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ੦ 12.13 ਤੋਂ 12.19 ਸ਼ਲੋਕ ਵਿੱਚ ਧਰਮਾ-ਅਮ੍ਰਤ ਦਾ ਜਿਸ ਰੂਪ ਤੋਂ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਠੀਕ ਉਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਧਾ ਪੂਰਵਕ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੇਵਨ ਕਰਨ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਏਥੇ “ਪਰਿਉਪਆਸ੍ਤੇ” ਪਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਤਾਂ ਕਿ ਸਾਧਕ ਵਿੱਚ ਭੋਰਾ ਕੁ ਵੀ ਅਵਗੁਣ ਨਾ ਰਹਿਣ। ੦ ਭਕ੍ਤਾਹ ਤੇ ਅਤਿ ਇਵ ਮੇ ਪ੍ਰਿਯਾਹ - ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਉੱਪਰ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਭਗਵਤ ਆਸ਼੍ਰਿਤ ਸਾਧਕ ਵਾਸਤੇ ਏਥੇ ਭਕ੍ਤਾਹ ਪਦ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਭਗਵਾਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਕਾਂ ਨੂੰ ਅਤਿਅੰਤ ਪਿਆਰਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ 1. ਸਿੱਧ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਤੱਤਵ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਅਰਥਾਤ ਭਗਵਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। 2. ਇਹ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸਾਧਕ ਭਗਤ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਛੋਟੇ ਅਬੋਧ ਬਾਲਕ ਵਰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਭਗਵਾਨ ਸਿੱਧ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ੦ ਅਭਿਆਸ : ਚਿੱਤ ਦਾ ਵਿਰਤੀ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਾਂਤ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿੱਚ ਵਹਿਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਪੂਰਣ ਸਮੱਰਥ ਹੈ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਪੂਰਵਕ ਯਤਨ ਕਰਨਾ ਅਭਿਆਸ ਹੈ।

ਵਿਆਖਿਆ :- ਅਧਿਆਤਮ ਅਭਿਆਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰੂਪਾਂ ਲਈ ਸ਼ਰਧਾ ਇੱਕ ਆਮ ਤੱਤ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਉੱਚਤਮ ਮੰਤਵ ਬਣਾਉਣ ਸਮੇਂ, ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਤਿਆਗਦਾ ਅਤੇ ਧਰਮ ਉੱਪਰ ਚੱਲਣ ਉੱਪਰ ਪ੍ਰਤਿਬੱਧਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮੁਕਤੀ ਅਤੇ ਅਮਰ ਹੋਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ, ਧਰਮ ਅਭਿਆਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਅਮ੍ਰਿਤ ਸਦੀਵਤਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਏਸੇ ਨੂੰ ਸਨਾਤਮ ਧਰਮ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਵੀ ਧਰਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਕਦੇ ਦੁੱਖ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਬਰਬਾਦੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪੂਰਣ ਉਪਾਸਕ ਤੇ ਧਰਮ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। “ਭਗਤੀ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ - ਵੇਦਿਕਾ-ਭਗਤੀ - ਪ੍ਰੇਮਾ-ਭਗਤੀ ਜੋ ਧਾਰਮਿਕ ਗਰੰਥਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਭਜਨ ਗਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ ਨਾ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਵਰਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਾਮੱਗਰੀ ਨਾਲ ਪੂਜਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਭਗਤੀ ਵੇਦਿਕਾ ਭਗਤੀ ਹੈ। ਜੋ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਇਸ ਮਾਰਗ ’ਤੇ ਚੱਲਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਭਗਤੀ ਦੀ ਦੂਜੀ ਕਿਸਮ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਗਤੀ ’ਤੇ ਪੁੱਜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁੱਝ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਸਮੱਰਪਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਭੇਟਾ ਦਿਲੋਂ ਸਮੱਰਪਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ ਉਸਨੂੰ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਤੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਉਸ ਦੇ ਹੀ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।” ੦ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ੦

ਪਹਿਲੇ ਛੇ ਅਧਿਆਇ ਕਰਮ-ਮਾਰਗ ਦੇ ਹਨ ਜਦ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਛੇ ਅਧਿਆਇ ਭਗਤੀ-ਮਾਰਗ ਦੇ ਹਨ। ਅਗਲੇ ਛੇ ਅਧਿਆਇ ਗਿਆਨ-ਮਾਰਗ ਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਅਧਿਆਇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ।

✪ ✪ ✪